

SOÓS ISTVÁN

Kísérlet a magyar nyelvű diplomatika megteremtésére

(Horvát István és Schwartner Márton)*

A XVII–XVIII. század fordulóján Nyugat-Európában kifejlődött segédtudományok, elsősorban a diplomatika alapjainak megteremtéséhez a felvilágosodás korában Magyarországon is létrejöttek a feltételei. Fokozatosan kialakult az oklevelek iránti érdeklődés, különösen a katolikus egyház történeti múltjának feltárása céljából. Leginkább a jezsuita rend tagjai közül kikerült történetíróink kezdtek nagy oklevélgyűjtő munkába, melyet az egész magyar történelmi múltra kiterjesztettek.¹ A mindenekelőtt Kaprinai István nevével fémjelzett anyag-, illetve adatgyűjtést a XVIII. század második felében rendtársai, Pray György és Katona István folytatták.

A diplomának fontos szerepük volt egyrészt mint történeti forrásoknak, másrészt mint jogbiztosító iratoknak. Ez a két szerep a tárgyalt időszakban „elválaszthatatlanul összefonódott”, különösen akkor, amikor azt a kérdést kellett eldönteni, vajon a szóban forgó oklevél valódi volt-e vagy sem.² A hamis oklevelek körüli diplomatikai vitákkal, melyek nemcsak a magyarországi, de a külföldi szaktudomány figyelmét is felkeltették (pl. a II. Szilveszter pápa bullájának eredetiségét megkérdőjelező harcok), valamint az oklevelek történeti forrásértékének felismerésével további széles körű gyűjtőmunka vette kezdetét: sorra másolták, gyűjtötték össze a diplomákat, a pecséteket, a történelmi múlt jeles dokumentumait.³

Az oklevéltan a század második felére olyan megbecsülést szerzett, hogy a Nagyszombatról Budára költöző egyetemen 1777-től speciális, azaz rendkívüli tantárgyként oktatták. Előadására a magyar kritikai történetírás megalapítóját, Pray Györgyöt nevezték ki.⁴ Pray hét évig tanította a diplomatikát, majd a címer- és pecséttan ismeretek oktatását vette át. Helyébe Bél Mátyás egykori tanítványa, Cornides Dániel lépett, aki a göttingai egyetemen megismerhette a korszak legmagasabb színvonalán álló német történettudomány eredményeit, melyeket oktatói munkásságában is, mint azt kéziratai bizonyítják, szerencsésen tudott hasznosítani.⁵

Cornides korai halála után az egykori késmárki, majd soproni líceumi tanár, a szintén Göttingában tanult Schwartner Márton került a pesti egyetem diplomatikai tanszékére. Schwartner kezdetben csak az oklevéltan, majd 1790-től a címer- és pecséttan tanára is lett a két segédtudományi tanszék összevonása révén létrejött oklevél- és címertani tanszéken.⁶ Schwartner okle-

*Tanulmányunk egy, Horvát István életművéről készülő monográfia részlete. Horvát diplomatikai munkásságából terjedelmi okok miatt csupán az 1820-ig tartó ezirányú tevékenységét vizsgáljuk. Egyetemi előadásai, valamint az 1820-30-as években folytatott diplomatikai csatározásai ennél fogva nem kerültek bele a tanulmányba.

véltani kézikönyvét⁷ Gatterer diplomatikájának rendszerét követve készítette el, nem pedig az osztrák Gruber előírt műve alapján.⁸

Schwartner „Introductio”-ját nem önálló kutatások alapján adta közre, mivel abban elsősorban a német diplomatikai szakirodalom megállapításait ismételte, illetve értékelte. Ennek megfelelően munkája anyagát a *graphica-semiotica-formularia* hármas felosztásban adta elő, melynek befejező részében kortani összefoglalással és különféle diplomatikai példákkal, köztük magyarországiakkal is, szolgált.⁹ Műve bevezető része két szakaszra oszlik: az elsőben általában az okleveleket tárgyalja, szól eredetükről, elnevezésükről és meghatározásaikról; kitér a levéltárakra, az originális és átírt diplomákra, a különböző oklevélhamisítványokra, az oklevelek forrásértékére stb. A második szakaszban az oklevéltannak mint új tudománynak a megteremtését, az ún. diplomatikai háborúkat, a Magyarországon lezajlott okleveles vitákat, valamint a diplomatika előnyeit, beosztását és a legjelentősebb szakirodalmi munkákat tárgyalja. A *graphicáról* szóló fejezetben a betű, betűtípusok formáit, a középkori helyesírás fejlődését, valamint a magyar nyelv régi írásmódját ismerteti. Foglalkozik a rövidítésekkel, az összevonásokkal, a folyamatos szöveg írásmódjával, továbbá azokkal az anyagokkal, melyekre a diplomákat írták. A következő részben a diplomák általános jegyeit sorolja fel, míg a harmadikban az oklevelek formuláit adja elő. Munkáját egy körülbelül húszoldalas függelékkal zárja, melyben néhány oklevél szövegét adja közre hasonló kiadásban.¹⁰ Schwartner műve, melyet kézikönyvnek szánt az e tudományág iránt érdeklődő magyarországi olvasók és egyetemi hallgatói számára, világos szerkezete, alapos anyagismerete ellenére sem nevezhető magyar diplomatikának, még ha állításainak bizonyítására gyakran magyar példákat idéz is; ez ugyan sok tekintetben fogyatékosan sikerült neki, hiszen nem volt elég lehetősége a magyarországi okleveles anyagban való elmélyülésre.¹¹

Schwartner valószínűleg „Introductio”-ja alapján dolgozta ki egyetemi diplomatikai előadásainak vezérfonalát, csupán a heraldika anyagával egészítette ki azt.¹² Ezeket az előadásokat hallgatta a „*facultas philosophica*” első évében heti egy órában az 1799-ben vagy 1800-ban a pesti egyetemre került, királyi ösztöndíjat elnyert fehérvári diák, Horvát István is.

Horvát István tudománytörténeti emlékezetünkben és a köztudatban egyaránt furcsa figuraként él, akinek egyetlen „érdemeként” azt szokás emlegetni, hogy a magyar nemzet és múltja iránt érzett határtalan szeretetétől vezettetve fanatikus megszállottsággal mindenütt a magyarság, a magyar kultúra emlékeit kutatta és fedezte fel. Ennek az általánosító és meglehetősen egyoldalú szemléletnek a következtében még napjainkban is gyakran hajlunk arra, hogy csupán tévedéseit, a történelem útvesztőiben való tévelygéseit, semmint tudós érdemeit idézzük fel. Gyakran elfeledkezünk arról, hogy az őstörténész, az ábrándokat kergető történetíró és nyelvész Horvát Istvánban felvilágosult gondolkodású, irodalmi életünk megújulásáért harcoló irodalomszervező, kritikus, a hazai könyvtárügy megteremtésén és előmozdításán fáradozó, valamint a magyar nyelvű, magyarországi forrásbázison alapuló diplomatika és genealógia művelőjét és jeles professzorát is tisztelhetjük.

Mindaddig ugyancsak kevés figyelmet szenteltek a történeti segédtudományok területén kifejtett munkásságának. Többnyire általánosságban

szólnak ezirányú tevékenységéről, vagy egy-egy tanulmánya kapcsán tesznek csak róla említést.¹³ Csupán az utóbbi időben történtek kísérletek, segédtudomány, kéziratban található egyetemi előadásainak és műveinek bővebb ismertetésére, illetve elemzésére.¹⁴ E csekély érdeklődésnek az oka egyrészt a történetírásunkban Horvátról kialakított negatív értéktételekben keresendő, másrészt talán abban, hogy Horvát, aki tudományos ismeretei és felkészültsége alapján nagy elődei és kortársai (Pray, Cornides, Schwartner) segédtudományi munkásságának méltó folytatója lehetett volna, nem alkotott új rendszert, nem teremtett iskolát a segédtudományok egyik ágában sem. Horvát oklevéltani és nemzetségtani működését azonban mégis érdemes megvizsgálni, mivel Pray György után ő volt az, aki ráirányította a figyelmet a diplomatika és a genealógia gyakorlati fontosságára és megteremtette az alapokat a történeti segédtudományok magyar nyelven történő műveléséhez, s nem utolsósorban számos oklevéltani problémát elsőként tisztázott a magyar szakirodalomban.

Horvátnak a történeti segédtudományok, ezeken belül is kiváltképpen a diplomatika iránti érdeklődését részint egyetemi történelmi és jogi tanulmányai, részint a magyar összehasonlító nyelvtörténet megalapítója, Révai Miklós ösztönözte, akinek legbuzgóbb tanítványa és életművének legfőbb védelmezője, illetve folytatója volt. A magyar történeti nyelvészetben való elmélyülése, továbbá azoknak a tudós férfiaknak, történeti, diplomatikai és nyelvészeti művei, akik felismerték az új diszciplína jelentőségét a történetírás fejlődésére és a magyar nyelv múltjának feltárására nézve inspirálták a diplomatika művelésére. Mindezek a történeti források, főleg a magyarországi oklevelek és egyéb kútfők beható tanulmányozásához és vizsgálatához vezették.

Horvát már egyetemi tanulmányai idején is nagy buzgalommal olvasgatta és jegyzetelgette a magyar történelmet tárgyaló munkákat,¹⁵ közöttük Pray, Koller József és Katona István forráskiadványait, valamint az oklevéltani kézikönyveket, például Pray pecséttanát.¹⁶ Diplomatikai kutatásait is elsősorban a „Pesti Fő Oskola” könyvtárában folytatta, ahol a Hevenessi- és Kapri-nai-féle oklevélmásolat-gyűjteményekben fedezhette fel az egyik leggazdagabb hazai diplomatikai anyagot.

Az Egyetemi és a nemrég megalapított Nemzeti Könyvtár mellett gr. Teleki László gazdag könyvtárában gyarapította történeti és diplomatikai ismereteit, ahová a bibliotéka rendezése végett Schedius Lajos, egyetemi professzora ajánlotta be őt ifjúkori barátjával, Ferenczy Jánossal együtt. Schedius, felismerve Horvát rendkívüli tehetségét, kezdettől fogva támogatta őt tudományos kutatásaiban, egyszersmind ráirányította figyelmét a külföldi, főleg német nyelvű diplomatikai szakirodalom legújabb kiadványaira.¹⁷ Horvát a könyvtár rendezése közben tüzetesen tanulmányozta a „széles tudományú Cordines Dániel számtalan kintsei”-t, mindenekelőtt óriási oklevélgyűjteményét, diplomatikai előadásainak kézirateit.¹⁸

Schedius nemcsak támogatta Horvátot tudós törekvéseiben, de nagyszabású terveibe is be kívánta őt vonni. Horvátal és Ferenczyvel együtt szeretne volna megjelentetni az addig publikált magyarországi oklevelek jegyzékét, továbbá a különböző könyvtárakból, egyházi és magángyűjtemények-

ből (főleg Cornideséből és Jankovich Miklóséból) a hazai kiadatlan okleveles anyagot.¹⁹ Horvát lelkesen fogadta a tervet, de röviddel később, alaposan átgondolva a dolgot, elvetette azt, szerinte ugyanis Schedius plánumával nem vinnék előbbre a magyar literatúrát, mivel nem elegendő csupán a már megjelentetett okleveleket jegyzékbe szedni, de hibás kiadásai, rossz olvasataik miatt is újra, betűhíven, javított formában kellene azokat publikálni.²⁰

Schedius mellett Kovachich Márton György volt az, aki felkarolta a nagy reményekre jogosító tehetséges ifjút törekvéseiben. Felajánlotta Horvátnak, hogy társul fogadná ama vállalkozásában, mellyel a régi magyar történetírók műveinek kiadását tűzte ki célul. Horvát örömmel ajánlkozott a munkára, és bár ez a terv is, hasonlóan Schediuséhoz, megfenneklett,²¹ Kovachich hathatósan támogatta Horvátot tudományos pályáján, és egyik „harcostársul” szegődött a nemzeti nyelv és múlt történelmi és diplomatikai védelmezésében.

Fontos szerepet játszott Horvát oklevéltani tanulmányainak és vizsgálódásainak előmenetelében az akkori pest-budai kulturális életben nagy hírnévnek örvendő műgyűjtő Jankovich Miklós: társaságában „öszve meg öszve fűrkészte” a magyar nyelvemlékeket, történeti forrásokat, különösen a diplomákat. Horvát szinte naponként meglátogatta a „buzgó hazafit”, és sokszor késő éjszakáig olvasgatták a kútfőket, komoly történeti és diplomatikai vitákat folytatva.²²

Mindezek a tudományos és személyi kapcsolatok termékenyítőleg és egyszersmind ösztönző erővel is hatottak Horvatra. Minden alkalmat megragadott arra, hogy a már napvilágot látott okleveles munkákban és magángyűjteményekben található okleveleken túlmenően a középkori magyar történelem és nyelv behatóbb megismerése érdekében a családi és egyházi oklevélgyűjteményekbe is betekintést nyerhessen.²³ Lankadatlan szorgalommal gyűjtötte, osztályozta és jegyzetelte a diplomákat. Naplójában és leveleiben sokszor panaszkodik „a szemnek ártalmas Diplóma olvasás” miatt,²⁴ amelyet tudományos érdeklődésén túl az országbíró megbízásából hivatalból is végzett. De erre kényszerült családjának a Kisfaludyakkal folytatott birtokpere miatt is.²⁵

A hazai és külföldi oklevelek olvasásában és rendszerezésében Horvát néhány év alatt olyan jártasságra tett szert, hogy szűk baráti köre már diplomatikai szaktekintélyként tartotta őt számon.²⁶ Ő maga szintén nem kis önérzettel nyilatkozott „diplomatikai genius”-áról.²⁷ Ez az önértékelés egy kissé túlzónak tűnik, mivel Horvátot ebben az időben csupán annyiban tekinthetjük diplomatikai tudósnak, amennyiben kortársai közül a legalaposabban ismerte a magyarországi okleveles anyagot és ebben még egykori tanárát, Schwartnert is felülmúlta.

Horvát munkálkodása a diplomatika területén azonban nem volt öncélú. Az oklevéltani elméleti és gyakorlati ismereteit e diszciplína magasabb tudományos színvonalra emelésének szolgálatába kívánta állítani, felismerve azt, hogy „eddig Magyaraink tsekély buzgósággal tanulják mind ezen [ti. a diplomatikát] mind más, a Kritikára nézve igen szükséges tudományokat”.²⁸ Szerinte ugyanis az oklevéltan hiányos, illetve elégtelen művelése eredményezte többek között azt, hogy történetíróink forráskiadványaikban rengeteg

hibát követtek el, pl. a régi magyar földrajzi- és helynevek írásában. Ezeknek a hibáknak a kiküszöbölése és a szerinte „helyes” oklevéltani értelmezés érdekében naplójában és diplomatikai-nyelvészeti „Jegyzései”-ben számos példával szolgált.²⁹ Nem elégedett meg azonban pusztán a helynevek sajátos szómagyarázataival, szöfejtegetéseivel; fő célja az volt, hogy ezekkel is mintegy felhívja a hazai tudományos élet képviselőinek is – így például a hozzá közel álló Virág Benedeknek a figyelmét a diplomatika és az oklevelek behatóbb kritikai tanulmányozására.

A költő és történetíró Virág ezekben az esztendőekben kezdett komolyabb érdeklődést mutatni a történelem iránt. Horvát tanácsokkal látta el, könyvekkel segítette, történeti munkálkodásra biztatta őt. Nem kis szerepe volt abban, hogy Virág hozzáfogott nagyszabású történelmi művének, a „Magyar Századok”-nak a megírásához. Horvát nemcsak a hazai és külföldi historikus munkákat bocsátotta rendelkezésére, de megpróbálta rábírni őt a diplomatikai tárgyú könyvek, így Schwartner „Introductio”-jának az olvasására is, hogy „ezekben járatos legyen”.³⁰ A források kritikai kezelésére és nem pusztán másolására biztatta őt. gy bírálatban részesítette, midőn 1805-ben magyarul kiadta az 1222. évi Aranybullát. Az oklevéltani hiányosságokon túl kifogásolta Virág fordításának magyartalanságait, egyes szövegrészek értelmezését, meggyőző érvekkel mutatva ki a hibákat.³¹ Ezt követően Virág adatgyűjtésében, a források megválogatásában és oklevélfordításában nagyobb körültekintéssel járt el, és mielőtt egy-egy középkori magyar diploma elemzésébe fogott, kikérte ifjú tudós barátjának véleményét.³² Horvát továbbra is ellátta őt oklevéltani művekkel. Ezekben ugyanis szerinte Virág „elég Diplomákra akadhat, mellyek a' történeteket megvilágíthatják”.³³ Virág idővel komoly ismeretekre tett szert az oklevéltanban, mely ismereteket kitűnően kamatoztatta majd történeti munkájában.³⁴

Horvát nemcsak tudós kollégáit próbálta bevezetni a diplomatika tudományába és rábírni őket annak művelésére, de közvetlen baráti körét és a tanuló ifjúságot is. A pesti papnevelő házban lakó papnövendékeknek például felajánlotta, hogy minden héten ingyen kész a magyar nyelven kívül a „Magyar Diplomatikának rendszabásait a' legkellemetesebb módon magyarázni”.³⁵ De csalódnia kellett, mivel szíves ajánlását csak igen kevesen fogadták el.³⁶

Horvát „diplomataizálása” természetesen nem merült ki barátainak és tudóstársainak oklevéltani segítésében, illetve oktatásában, továbbá az oklevelek gyűjtésében, a diplomákról folytatott beszélgetésekben és szóbeli vitákban. Diplomataikai, történeti s ezektől elválaszthatatlan nyelvészeti ismereteit igyekezett kisebb-nagyobb oklevéltani kritikákban, polemizáló jellegű iratokban kamatoztatni. Ezek közé tartozott a Szirmay Antal által kiadott 1339. évi magyar nyelvű oklevél hitelességét cáfoló értekezése,³⁷ melyről nem kis büszkességgel vallotta, hogy abban ő szólaltatta meg a diplomatikát első ízben magyar nyelven.³⁸

A szóban forgó lasztóci „osztáslevelet” Horvát nagy szakmai erudícióval részint a nyelvészet, részint az oklevéltan módszereivel elemzi. Abból indul ki, hogy az oklevélben nem található meg a „régí Syntaxis”, nincsenek meg benne a „ki avúlt szavak”, a szavak szokatlan végződése stb. „Nem így néz ki a' kérdés alatt forgo ok levél. Ebben, ha az írás módát a' mostani

szerént vissza állítjuk, maiak a' szavak, maiak a' szavaknak ejtegetéseik...”³⁹ – állítja teljes egyértelműséggel. Ebből következik már, hogy az oklevél legfeljebb latin eredetiből készült XVI. századi fordítás.⁴⁰ További nyelvészeti bizonyításaiiban nagy teret kapnak a hangtani változások, azaz az, hogy a XI–XIV. századokban nem mutatható ki az oklevelek írásában következetes ortográfia.⁴¹ A nyelvészeti cáfoló érvek után a diplomatikaiakat vonultatja fel az osztáslevél „álságának” kimutatására, utalva annak írásmódjára, pecsétjére és papirosára.⁴²

Horvát nyelvészeti, diplomatikai „munkátskája” nagy feltűnést keltett a korabeli tudományos körökben. Schedius meleg hangú recenzióban méltatta az ifjú tudósna a tárgyat körüljáró higgadt vizsgálati módszereit, melyekkel kétséget kizáróan bizonyította, hogy a szóban forgó oklevél hamis.⁴³

Horvátot e munkájának sikere is arra buzdította, hogy újabb és újabb diplomatikai és nyelvészeti írásokkal lépje meg környezetét. Diplomatikai tárgyú értekezéseiben egyre hangsúlyosabb szerepet kapott a nyelvészet, melynek – felfogása szerint – szoros kapcsolatban kell állnia más tudományokkal, így például az oklevéltannal, mivel segítségével egyrészt könnyebb eligazodni a középkori magyar nyelvemlékekben, de a történeti forrásokban is. Horvát Révai nyomán határozott követelményként állította nyelvész tudóstársai elé a diplomatika tudományának elmélyült ismeretét, a történetírók számára pedig a nyelvészet törvényeinek alkalmazását a magyarországi okleveles kútfők kutatásában. Ezt az elvet szem előtt tartva – mint arra már fentebb is utaltunk – többször is kárhoztatta az okleveleket kiadó magyar tudósok gondatlanságát a régi magyar tulajdonnevek és helynevek írásában.⁴⁴

Ezekkel a nyelvészeti megalapozottságú névmagyarázatokkal, értelmezésekkel, etimológiai fejtegetésekkel Horvátnak azon kívül, hogy nemes szándékkal jobbítani kívánta a rossz oklevéltani olvasatokat, más terve is volt: „Jegyzései”-ben lépten nyomon találkozhatunk olyan megállapításokkal és következtetésekkel, melyekben néhol ironikusan, másutt ellentmondást nem tűrő hangon szót emelt minden olyan törekvés ellen, melyek egy-egy magyarországi helységnév eredetét nem a magyar, hanem többnyire a szláv (tót) nyelvből vezették le. Horvát velük szemben, ha kell, minden eszközzel, a földrajzi nevek magyar eredetét próbálta kimutatni. A „tótosság” elleni küzdelem egyébként szinte egész életművén át végigkísérte őt. Ennek egyik legjellegzetesebb példája az a kéziratban maradt „diplomatikai igyekezete”, melyben a Balaton nevének magyar eredetéről kívánt az oklevéltan rendszabásai szerint értekezni.⁴⁵

E „Diplomatikai munkátskájá”-ban, melynek írásához már első diplomatikai művének megjelenése után azonnal hozzáfogott,⁴⁶ célja az volt: „velős okokból, nem hiú vélekedésekből” megvitassa, „hogy a' Balaton szó Bala és tou (tó) igazi magyar szavakból vagy on össze szerkeztetve. Igazi neve tehát a' tónak nem Balaton, hanem Balató”.⁴⁷ Véleménye szerint a legrégibb magyarországi oklevelek is igazolják, hogy a tó partján egy Bala nevű vár állott; ehhez a földrajzi névhez járult a tó szó, melyet a régi diplomákban tou-nak írtak. E két szó összetételéből jött létre a Balató vagy Balaitó. A szó második tagjának u betűjét tudatlanságból évszázadokon át hibásan n-nek olvasták, és ez zavarta meg a Balaton nevének eredetével foglalkozó tudoso-

kat. „Így lett a' tou-ból kortsosított szó ton”⁴⁸ – vonja le következtetéseit Horvát. Művében természetesen nem elégszik meg az egyszerű nyelvészeti érveléssel, diplomatikaiakat is felvonultat: régi királyi oklevelekkel és más kútfőkkel, a középkori diplomatikai szokásokra hivatkozva vázolja és rendszabások felemlítésével, miként nevezték el „Magyar eleink” a tavakat. Ezek közül kiemeli azt a rendszabást, mely szerint a tavaknak birtokosai voltak, ami a Balaton esetében – véleménye szerint – egyértelmű.⁴⁹ Magabiztosan kijelenti, hogy értekezésének bizonyító argumentumait, ti., hogy a Balaton igazi magyar szó, aligha cáfolhatja bárki is. Nem engedhető meg a jövőben „a' Blata (sár) tót szóból származtatni azt, a'mi valóságos sajátunk” – hangoztatja hazafias önérzettől elfogultan.⁵⁰

Ez a türelmetlen hangnem érezhető azokban a diplomatikai és nyelvészeti vitákban is, amelyeket volt tanítójával elsősorban a múlt magyar nyelvemlékeinek és a bennük található tulajdonnevek és földrajzi nevek tárgyában folytatott.

Horvát és Schwartner viszonya kezdetben szinte barátinak mondható. Schwartner legkedvesebb és legszorgalmasabb diákjai között tartotta számon Horvátot, bizalmával és barátságával ajándékozta meg őt, gyakran biztatta, bátorította tudományos törekvéseiben.⁵¹ Horvát hasonlóképp bizalommal és tanítványi tisztelettel fordult az országban az „első tudósok között fénylő”⁵² egyetemi tanár felé. „Fölöttébb szerettem Mesterem”-nek, „szélesen kiterjedt tudományú férfiú”-nak tartotta őt.⁵³ Diplomatikáját a legsikeresebb, legnépszerűbb könyvek között emlegette.⁵⁴ Amint arról naplójegyzetei tanúskodnak, gyakran tartózkodott Schwartner társaságában, akivel tudományos kérdésekről, közöttük diplomatikai problémákról beszélgetett és vitázott. Schwartner, amikor csak tehette, új és új okleveles anyagot bocsátott Horvát rendelkezésére.⁵⁵ Ezek a beszélgetések kitűnő lehetőséget nyújtottak Horvát számára, hogy megismerhesse volt tanárának diplomatikai gondolkodását, s a magyar történelem múltjáról vallott felfogását.

Horvát, bár elismerte Schwartner szerepét a magyarországi tudományos életben, s általában dicsérrel is szólt „minden hézagai mellett” oklevéltanáról és statisztikájáról,⁵⁶ de egy sor diplomatikai és nyelvészeti kérdésben nem őt választotta kalauzául. Kitűnik ez pl. a régi magyar tulajdonnevek kérdésében kialakított nézeteiből. Határozott kritikával illeti Schwartnert s mindazokat a tudósokat, akik a „rég Magyar neveknek durvaságokról fötsögnék önön gyalázatokra”, mellyel lényegében a magyar múlt emlékeiben való járatlanságukat és tudatlanságukat árulják csak el. Példák sorát hozza fel annak igazolására, hogy a középkori magyar államiság első századaiban, Schwartner álláspontjával ellentétben, a magyarok már igenis rendelkeztek melléknevekkel, és inkább ezeket kellett volna Schwartnernek diplomatikájában a magyar ifjúság tudtára adnia, mintsem azt, mi történt a német diplomatikában.⁵⁷ Horvát kritikája az 1810-es években felerősödött Schwartnernek hasonló jellegű másik művében, a statisztikában is megtalálható kijelentései ellen.

A segédtudományok, különösen a diplomatika művelése pályafutásának e második, meghatározó szakaszában – legalábbis kezdetben – mindezekelőtt nacionalista szellemben megfogalmazott elveinek alátámasztását,

nem pedig e tudományágak előbbrevitelét, magyarországi fejlesztését szolgálta. Megjegyzendő azonban az, hogy ha Horvát az oklevéltan terén – 1819-ig, Schwartner diplomatikai művéről írott részletes bírálatáig – nem is alkotott egyértelműen újat, ekkor körvonalazódtak és kristályosodtak ki kritikáiban és polémiáiban „magyar diplomatikájának” alapjai. A műveiben megfogalmazott diplomatikai, genealógiai problémákat érintő gondolatok később, egyetemi tanársága idején fundamentumát képezték kéziratban fennmaradt előadásainak, segédtudományi – ugyancsak kézírtos – jegyzeteinek és az 1830-as évek első felében közzétett diplomatikai tárgyú vitairatainak, oklevél-közléseinek. Ezek sorába tartozott – elsősorban tárgyszerűsége, alaposága és kritikai szelleme miatt – a maga korában nagy feltűnést keltett,⁵⁸ 1810-ben megjelent könyve, melyben Pest városának régi német nevééről értekezik.⁵⁹

Jóllehet Horvát e könyve nem tartozik kifejezetten vizsgálódásunk tárgykörébe, mégis figyelmet érdemel, mivel a hangsúlyt a nyelvészeti vonatkozások és összehasonlítások mellett arra helyezte, hogy „hiteles kútfőkből” (középkori krónikák és oklevelek felhasználásával) kimutassa: Buda német neve (Ofen) eredetileg Pestet illette meg. Célja azonban több volt ennél: értekezésével ráirányítani, felhívni honfitársai figyelmét a magyar múlt „régiségeire”, kultúrkincseire.⁶⁰

Horvát e munkáját, egyik Kazinczyhoz írott levelében „Diplomatikai igyekezet”-nek nevezte.⁶¹ Alaposabban tanulmányozva könyvét azonban meg kell állapítanunk, hogy az mégsem nevezhető „diplomatikai”-nak, csupán annyiban, hogy az általa használt források között a diplomák, bullák dominálnak. Szintén meg kell állapítanunk azt is, hogy könyve forráskritikája és tudományos ismereteken alapuló összehasonlító vizsgálati módszereinél fogva legkitűnőbb alkotásai közé tartozik.

A mű megjelenését nagy siker követte. Különösen Kazinczy értékelte azt nagyra.⁶² Jóllehet – ő főleg nyelvészeti kérdésekben – nem értett egyet Horváttal, sőt több alkalommal élesen bírálta az ifjú nyelvész és történetíró a magyarságtudattól túlfűtött megnyilatkozásait, elismerte szaktudását, s pesti triász (Horvát, Szemere Pál és Vitkovics Mihály) „legfelkészültebb” tagjának tartotta.⁶³ Bizalmát a „lánglelkű” és „nagytudományú”⁶⁴ Horvát iránt az is mutatta, hogy a fiatal tudós kiadásában jelentette meg a saját és Szemere szonettjeit tartalmazó kis kötetet, melyhez maga Horvát írt bevezetőt.

Horvát ezzel kapcsolatban Kazinczyhoz intézett levelében megvallja, hogy nem „Competens Bíró” megítélésükben, mivel „a Diplomaticát régen nagyobb hévvel gyakoroltam az aestheticánál, melyet egykor amannál nem kevesebbet kedveltem.”⁶⁵ Ugyan többször is megpróbálkozott az irodalom, ezen belül is a költészet művelésével, később pedig szépirodalmi kiadvány szerkesztésével, fő érdeklődési területe azonban a történelem és a nyelvészet, valamint a segédtudományok területe volt és maradt. Ez utóbbira utal az is, hogy Horvát levele második felében egyenesen „Diplomaticus”-nak nevezi magát.⁶⁶

Ez az önértékelés, a korábbiakhoz hasonlóan talán azt jelentené, hogy Horvát valójában diplomaticus, azaz nagy elődjeihez, Prayhoz, Cornideshez vagy tanárához, Schwartnerhez hasonlóan az oklevéltan mestere, s nem csu-

pán egyszerű ismerője lett volna?! Erről aligha lehet szó. Horvátot a magyar és a külföldi okleveles anyagban szerzett nagy tájékozottsága, hihetetlenül bő olvasottsága jogosíthatta fel a fentebbi kijelentésre. S valószínűleg éppen ezért tartotta őt szűkebb baráti köre is elsősorban „diplomatikus”-nak.⁶⁷ Mindenesetre tény, hogy az ezekben az esztendőekben kibontakozó, a magyar nyelv ügyéért és a magyar nyelvű tudományos élet megteremtéséért sakra szálló nemzeti kultúrpolitika egyik vezéregyéniségeként diplomatikai ismereteit minden eszközzel igyekezett kamatoztatni és a nyilvánosság elé tárni. Kitűnő alkalmá nyílt erre az 1811-1812-es pozsonyi országgyűlésen.⁶⁸

Horvát pozsonyi tartózkodását felhasználta arra is, hogy nyelvészeti, történelmi és diplomatikai kutatásaihoz újabb forrásokat, adatokat gyűjtsön a város levéltáraiban, különösen a pozsonyi káptalan könyvtárában. Pozsonyi kutatásai és országgyűlési „szereplése” mellett Horvát alkalmat talált arra is – nem utolsósorban Ferenczy biztatására –, hogy ellátogasson Bécsbe, s ott a császári könyvtárban megtekinthesse a magyar nyelv és történelem régiségeit, továbbá felkeresse a magyar tudomány néhány akkori Bécsben tartózkodó, illetve ott élő jeles képviselőjét.⁶⁹ Bécsi tartózkodása alatt valószínűleg találkozott Engellel, akivel szoros levelezésben állt.⁷⁰ Közöttük Ferenczy közvetített. Engel nagyra becsülte Horvát tehetségét, s több dologgal is megbízta, így pl. Ferenczy útján felkérte őt arra, hogy számára Horvát másolja le a Pozsonyi Krónikát; sőt Horváttal akarta „continuálni a' Monumenta Ungricát”.⁷¹

Hogy Engel valóban Horváttal szerette volna a forráskiadványt folytatni, ez csak Ferenczy közléséből ismeretes. Terve azonban több ok miatt sem valósulhatott meg. Egyrészt Horvát talán hivatali és szerkesztői feladatai miatt visszautasította kérését (bár erre közvetlen adat nem áll rendelkezésünkre), másrészt Horvát ekkor már valószínűleg minden erejét és idejét a magyar nyelvűségért, a magyar nyelv történelmi jogaiért folytatott harc foglalta le. Ennek a „kulturharcnak” révén messze eltávolodott az Engel által is képviselt józan, tisztán látó, előremutató történet- és forráskritikai szemlélettől. Ennek első terméke az egykori tanítója, Schwartner Márton ellen készített, 1815-ben napvilágot látott vitairata.⁷²

Mi indíthatta Horvátot Schwartner nyílt megtámadására, illetve két leghíresebb, külföldön és Magyarországon is egyaránt elismerést és tekintélyt szerzett, sőt korábban Horvát által is többnyire elismert művének heves bírálatára?

Ha a kritikát közvetve kiváltó okokat vizsgáljuk, úgy három alapvető tényezőre kell felhívunk a figyelmet. Először: a felvilágosult szemléletű, racionalista és ezzel párosuló tudós, kritikai magatartást képviselő pesti egyetemi tanár munkáiban nem egyszer élesen, sőt elmarasztalóan nyilatkozott a magyar kultúra és történelem kútfői, eszményeiről. A hazafias érzelmektől, a hazaszeretet tüzétől túlfűtött tanítvány számára ezek a kritikai észrevételek⁷³ a magyar nemzetet „sértő”, dicső múltját „lekicsinylő”, a külföld előtt negatív színben feltüntető kijelentéseknek tűntek az egyre erősödő nemzeti törekvések is közrejátszottak abban, hogy nyílt sisakkal fordult szembe egykori tanárával.

A második tényező: Horvát mindenén túláradó magyarságszeretetéből következő szemléletmódja és ehhez szorosan kapcsolódó nemzetiségi intole-

ranciája. Ellentmondást nem tűrő hangon tiltakozott ha az „uralkodó nemzet”,⁷⁴ azaz a magyarság múltját vagy jelenét, kulturális értékeit vagy a magyar ember jellemét bántani, sértegetni vagy lebecsülni vélte. Különösen éles hangot ütött meg azokkal a törekvésekkel és az ezeket képviselő tudósokkal szemben, akik a német vagy a szláv kultúrát a magyarral egyenrangúnak vélték, vagy netalántán annak fölébe helyezték, továbbá akik a középkori és kora újkori magyar nyelvemlékekben és okleveles forrásokban „tótosságra” kívántak bukkanni, azaz az ezekben előforduló „tisza” magyar szavakat és kifejezéseket a szláv nyelvből akarták levezetni, származtatni.⁷⁵ Horvátnak és Schwartnernek a nyelvi kérdésben elfoglalt merőben ellentétes álláspontja jól tükrözi azokat a koncepciókat, elképzeléseket és célkitűzéseket, melyeket a XIX. század első évtizedeiben az ún. „Hungari” és a „magyarok” („Magyarri”) azaz a nem magyar főleg német származású, de magyarországi polgárok, illetve a magyarságukat, magyar eredetüket nem kis büszkeséggel hangoztató, a romantikus nacionalizmus talaján állók képviseltek. Ez utóbbiak nyelvi és állam nacionalizmusa a nyelvet az állam konstitutív és integráló elemének tekintették és fontos szerepet szántak neki a nem magyar népek elmagyarosításában. Ezzel szemben a „Hungarus”-ok állam patriotizmusa kozmopolita jellegénél fogva is az állam (ti. a magyar állam) összes nemzetiségét és nyelvét egyenlő jogelvek alapján kívánta érvényre juttatni.

Harmadszor: a tanár és egykori tanítványa közötti személyi viszony feszült volt. Ebben jelentős szerepet játszottak Schwartnernek már említett, a magyar történelmi múltat és kútfojt bíráló megjegyzései, magatartása, valamint a jellemében kiütöző negatív tulajdonságok. Horvátban különösen visszatetszést, ellenszenvet keltett Schwartner „dagályos kevélysége”, nagyravágyása, valamint alakoskodása.⁷⁶ Ez az ellenszenv egyre fokozódott és midőn arról értesült, hogy Schwartner Schediusszal együtt a bécsi rendőrnisztértől kitüntetésben részesült,⁷⁷ az a gyanúja támadt, „hogy e' jutalom nem a' Tudománynak, hanem más valaminek, érdem jutalma...”⁷⁸ Néhány évvel később már nemcsak gyanakodott Schwartnerre, ti. hogy a bécsi rendőrség besúgója lett volna, hanem egyértelműen meg is vádolta ezzel.⁷⁹

Horvát e polemizáló művének bevezetőjében Schwartnernek azt a megállapítását sérelmezi, mely szerint I. Lajos és Hunyadi Mátyás királyok „a hazai nyelv kimiveltetésével és méltóságával nem gondolván, ezt a Római Nyelv kegyetlen tyrannizmusától majd egészen elnyomatni engedték”, valamint azt, hogy Mátyás híres könyvtárában egyetlen írott vagy nyomtatott magyar nyelvű könyvet nem lehetett találni. A história – állítja Schwartner – nem bocsáthatta meg a két uralkodónak, hogy a magyar nyelvet nem fejlesztették udvari és kancelláriai nyelvvé.⁸⁰ Ennél nagyobb „bűnnék” tartja azt, hogy a külföldi tudományos irodalmak éppen Schwartner műveinek megállapításait figyelembe véve „Nemzeti Nyelvünkéről nagy jutalom mellett illetlen kérdéseket tennének fel”, másrészt pedig ők „a köz dolgok folytatásokra magyar nyelvünknel a Tót nyelvet inkább ajánlanák...”⁸¹

Horvát hangsúlyozza, hogy mint tanítványnak kötelessége tanítóját tisztelni, de „ott, hol a Nemzet ügye s ditsősége kérdésben forog, ... gyáva és vétkes gyengeség volna”⁸² a hallgatás. Ellenkezőleg, törekednie kell a hibás

nézetek kiküszöbölésére, illetve helyesbítésére: ezt várhatja és várja el a haza mindazoktól, akik a „Nemzeti Nyelv” ügyéért harcolnak.⁸³

Horvát könyvében nem tudott igazán bizonyítékot szolgáltatni Schwartner megállapításaival szemben. Ehhez, a forrásokban és az irodalomban való nagy tájékozottsága és hatalmas szorgalma ellenére „hiányzott az alapos szakképzettsége és a tárgyat körülvevő higgadtsága”.⁸⁴ Kritikai észrevételeit ennél fogva nem tudta kellőképpen tudományos érvekkel alátámasztani. Legtöbbször egyszerűen másodkézből vette át az adatokat, melyek helyességét nem ellenőrizte, sőt ellenkezőleg, egyszerűen elhitte azt, amit Cornides, Pray levelezésében, Révai vagy akár Wespri István műveiben talált. Könyvében már nyoma sincs a forráskritikát is alkalmazó kutató elmének, amely még Pestről írott művében fellelhető. Nem kis önérzettel hangoztatott „Diplomaticusi genius”-ából⁸⁵ jóformán alig mutatott fel valami pozitívát. Szem előtt csak a hazafias gondolatok, a nemzet s a magyar nyelv ügyének védelmezése lebegett, ha kell hamis adatok, oklevéltani források felsorakoztatása árán is, s ezzel elvesztette a képességét arra, hogy komoly érvekkel operáljon.⁸⁶ Kevés számú helytálló észrevétele között azonban meg kell említeni, hogy helyesen állapította meg: a középkorban, Nagy Lajos korában, a kancelláriai gyakorlatban egész Európában a deák (latin) nyelv volt az uralkodó, hivatalos nyelv, s az anyanyelv háttérbe szorulása, illetve szorítása nem egyedülálló magyar jelenség.

Horvát vitairatát – amely minden történeti és diplomatikai hivatkozása ellenére inkább nyelvészeti s irodalomtörténeti jellegű alkotás volt – a kortársak egy része s különösen baráti köre nagy lelkesedéssel fogadta. Kazinczy a mű megjelenését követően szintén dicsérte őt.⁸⁷ De a még ugyanezen a napon Sárközy Istvánnak megfogalmazott levelében már fenntartásait hangsúlyozta: „Becsületes ember veszni is kész a jó ügyért. Félek azonban, hogy Horvát írása inkább patriotai mint igaz.”⁸⁸ Döbrentei Gábor még élesebben nyilatkozott a vitairatról: azt ugyan még menthetőknek vélte, hogy Horvát indulatosan kirohant a „németek, a tótok és a deákosság” ellen, de azt is kifejtette: „nem kell tüzzel, vérral és fegyverrel akarni nyelvünkbe Hazaszülöttjeinknek egy részét által téríteni.”⁸⁹

A Horvát könyvéről megjelent német nyelvű recenzió pedig már részletekbe menő elemzéssel nemcsak kritizálta az idehaza többnyire dicsfénnel övezett munkát, hanem alaposan meg is cáfolta Horvátnak Schwartnerrel szemben felhozott vádjait, sőt Schwartnert a védelmébe vette.⁹⁰

Schwartner nyilvánosan soha nem válaszolt Horvátnak erre a vitairatára, de később, az 1817-ben indult Tudományos Gyűjtemény hasábjain megjelenő, kifejezetten ellene irányuló diplomatikai és egyéb tárgyú bírálataira sem. Környezete, tudós baráti köre előtt azonban nem titkolta, hogy egykori tanítványa mélyen megbántotta őt.⁹¹

Horvátot a Schwartner elleni vitairat sikere is inspirálhatta arra, hogy szinte egész tudományos tevékenységét a magyar kultúra múltja és jelene védelmének szolgálatába állítsa. Ehhez nemcsak a baráti elismerések adtak számára újabb impulzusokat, hanem múzeumi könyvtári tisztsege is. A könyvtárban alkalma nyílt arra, hogy behatóbban tanulmányozza az ott összegyűjtött nemzeti értékeket, a magyar művelődéstörténet múltjára vonat-

kozó kéziratok forrásokat, dokumentumokat.⁹² Közben állandóan figyelemmel kísérte az irodalom és a különböző tudományágak, így a történelmi segédtudományok, ezek között is a diplomatika fejlődésének újabb hazai és külföldi eredményeit, s emellett igyekezett tevékenyen részt venni a magyar tudományos életben.⁹³

A Tudományos Gyűjteményben közreadott tanulmányainak⁹⁴ célpontja továbbra is jórészt Schwartner volt.⁹⁵ E publikációk – ha szemléletükben nem is – tárgyukban s bizonyos fokig módszerükben különböznek az 1815-ben közreadott vitairattól. Témájuk közvetve vagy közvetlenül nagyobbrészt a történelmi segédtudományokat, elsősorban a diplomatikát érintik, sőt akadnak közöttük oklevéltani jellegűek is, amelyek mintegy közvetve előkészülettül szolgáltak Horvát „magyar diplomatikájá”-hoz.

E tanulmányok elkészítéséhez Horvát már közvetlenül a Schwartner elleni vitairat publikálása után nekifogott. Sárközy István Kazinczyhoz írott egyik levelének tanúsága szerint 1815 júniusában egy „diplomaticus munká”-n dolgozott.⁹⁶ Hogy mi volt a készülő mű, arról Sárközy nem tudósít. Valószínűleg Schwartner valamelyik „sértő” megjegyzése ellen írott rövid bírálat lehetett. Ezt Szemere Pál közlése is megerősíti. Szemere ugyanis arról értesíti Kazinczyt, hogy Horvát „a Tudományos Gyűjteményhez Diplom. értekezéseket készít: mutatá.”⁹⁷ Ezek között található a IV. Károly német-római császár és cseh király 1356-ban kelt Aranybullájával foglalkozó írása.⁹⁸

Horvátot vitairatának elkészítésére „néhány magyarországi nem magyar írók”,⁹⁹ közülük is mindenekelőtt Schwartner azon – a magyar nemzetre sértő – megállapítása indította, hogy IV. Károly oklevelének utolsó cikkelye a birodalom négy világi választófejedelmének fiai, örökösei számára 7-től 14 éves korig kötelezővé tette az anyanyelv (német) tanulását kívül a latin (grammatica), az olasz és a szláv (cseh) nyelvek elsajátítását is; az uralkodónak ez a rendelkezése a cseh nyelv és irodalom felvirágzásának kezdetét jelentette.¹⁰⁰ Horvát Schwartnernek az oklevél megfelelő fejezetére történő hivatkozását és abból levont következtetéseit két oldalról támadja: egyrészt hazafias érzelmeitől elragadtatva (jóllehet mérsékelt hangnemben) ismét a magyar nyelv régi keletét kívánta igazolni, s egyszersmind annak közjogi védelmére is vállalkozott, másrészt diplomatikai tudásának és ismereteinek egész tárházát felvonultatva szeretne volna bizonyítani: az általa idézett szerző(k) „... nagy lármájú ditsekedéseik tudatlanságon épülnek, és valójában helytelen ditsekedések”.¹⁰¹

Horvát a cseh (szláv) nyelvvel kapcsolatos megállapításokat illetően különösen azt sérelmezi, hogy az Aranybulla utolsó cikkelyét éppen Magyarországon emlegetik, „mintha a' Német Birodalomnak ezen óságából ... ditsőség háramlanék magyar hazánk Tót Nyelvű lakosaira”.¹⁰² Felháborodott hangon utasítja el az „e' féle gyengeségekre”¹⁰³ ragadtatott tudós férfiak kijelentéseit, mivel szerinte az Aranybullában foglalt tény kizárólag a német-római birodalom „vagy legfeljebb Tseh Ország hírét nevelheti, az a' Magyar Korona szelíd szabadsága alatt élő polgárookra semmi fényt vonhat”,¹⁰⁴ így következképpen a magyarországi szlovák (szláv) lakosságra sem. De ennél is súlyosabb „bűnnek” tartja azt, hogy némely írók már ~~arra~~ is vetemedtek: a magyarul beszélő polgárokat „egyedül magyaroknak lenni tagadnának, és a'

Tót nyelvet ajánlanák a' kormányozás levelezéseire".¹⁰⁵ És ezt éppen olyan országokban teszik, ahol „az uralkodó Nemzetet ők [ti. a magyarok] és nem zsellérek [azaz pl. a szláv népek] alkotják.¹⁰⁶

Horvát „sérelemeinek” elősorolása után tér csak rá érdemben az oklevél ismertetésére, illetve kritikai vizsgálatára. Helyesen mutat rá arra, hogy az oklevél eredetileg csak a Nürnbergben megfogalmazott 23. cikkelyből állott, a többit később kapcsolták hozzá.¹⁰⁷ Ebből azt a következtetést vonja le, hogy mivel a szláv (cseh) tanulásának ügye a hozzácsatolt (második, Metzben alkotott) részben található, így azt nem lehet az eredetivel azonosítani.¹⁰⁸ Ezt az állítást több oldalról is igyekszik alátámasztani. Így utal többek között arra, hogy a XXIV. cikkelyig a bulla stílusa, felépítése egyértelműen diplomatikai, míg a többi történeti jellegű.

Tanulmánya további részében Horvát a hét eredeti oklevél közül hármat kiválasztva – nevezetesen a cseh király számára írott, Bécsben őrzött példányt, illetve a pfalzit és frankfurtit – próbálja tovább cáfolni Schwartner állítását. Az oklevelek – általa legjobbnak vélt kiadásait megvizsgálva szintén azt a következtetést vonja le, hogy az Aranybulla sohasem terjedt a XXIII., ill. a XXI. fejezeten túl.¹⁰⁹ Horvát azonban nem elégszik meg ezekkel a bizonyításokkal. Például kételyeit fejezi ki az iránt, hogy az eredetieknek vélt példányok valóban eredetiek-e; szerinte ugyanis IV. Károly Aranybullája „csak tsonka Töredéke a' valóságos Arany Bullának, és IV. Károly egyéb Törvény szerzésének”,¹¹⁰ a valódi az évszázadok viharában elveszett, hasonlóan II. András magyar király 1222. évi Aranybullájához.

További kételyei között említi azt, hogy az eredeti diplomák előtt nem volt szokás bevezető, ún. magasztaló verseket írni, sőt szokatlannak tűnik számára az is, hogy az „eredeti Törvény Levelek előtt Tzikkely Lajstromokat” közölnek.¹¹¹ Elemzésében kitér az oklevelek külső jegyeinek (pl. a pecsét és zsinórja) ismertetésére, feltárva az egyes példányok pecsétjei közötti eltéréseket.¹¹² A bulla bevezetésére és záradékára hivatkozva vonja kétségbe annak eredetiségét. Ugyanis – jelenti ki -, ha az Aranybullát IV. Károly egyéb diplomáival összehasonlítjuk, annak kezdete „oly durva, hogy azt IV. Károly szép tudományos esméreteivel alig lehet megegyeztetni”.¹¹³

Tanulmánya végén különböző német nyelvű munkákat idézve azt igyekszik igazolni, hogy IV. Károlynak nem volt igazán gondja a cseh nyelv ápolására, sőt inkább a németet tartotta még magában Prágában és egész Csehországban is fontosabbnak. Hogy lehet ezek után azt állítani – veti fel Schwartnerrel szemben a kérdést -, hogy a XIV. század „a' Tseh nyelv Literaturájának arany százada”¹¹⁴ lett volna? Schwartnernek, aki Magyarországon él és alkot, inkább magyar példákat kellene idéznie, s olyan (magyar) fejedelmekkel kellene „dicsekednie”, akik valójában nagy gondot fordítottak anyanyelvünk ápolására.¹¹⁵ Horvát hangsúlyozza ugyan, hogy nem „a' Tótok eránt viseltető gyűlölségből” szólott, sőt előtte a „Tót nyelv nobilis Lingua Slavica”, de ő személy szerint megköveteli, hogy „az uralkodó nemzet nyelve iránt az idegen nyelven író és gondolkodó magyarországi polgárok is igazsággal, tisztelettel legyenek”.¹¹⁶

Horvát vitairata alapos diplomatikai érvelése ellenére sem nevezhető egyértelműen oklevéltani munkának. Célja itt sem arra irányult, hogy elsőd-

legesen diplomatikai szempontból elemezze a bullát, hanem inkább arra, hogy rávilágítson: IV. Károly oklevele nem szabhat törvényt Magyarországra, s különösen a magyar nyelvre vonatkozóan. Már a kérdés felvetése is elfogadhatatlan egy, Magyarország társadalmi, gazdasági, közigazgatási, népese-
dési és kulturális viszonyait ismertető munkában. Diplomatikai fejtegetései is arra irányulnak, hogy mindenáron bebizonyítsa: a cseh nyelv ápolására egyáltalán nem fordítottak nagyobb gondot, mint hazánkban a magyar nyelvre, sőt nem is hivatkozhatnak a cseh nyelv és irodalom támogatásának okleveles forrásaira, ellentétben a magyarral. Célkitűzésének megfelelően kritikai vizsgálódásában jórészt csupán az általa idézett szerzők álláspontjának ismertetésére vállalkozik, elfogadja érvelésüket, oklevélkiadási módszereiket, sőt az oly sokszor bírált német történeti irodalomnak a saját tárgyához kapcsolható állításait is – csakhogy a „hibás véleményeket” kimutassa, illetve igazolja – minden kétkedés nélkül idézi, egyetért velük.¹¹⁷ Tanulmánya magán viseli szerzőjének a magyar nyelv iránt „viseltető buzgóságát”, azt a korábban is fennen hangoztatott elvét, miszerint minden igyekezete csak arra irányul, „hogy Magyar legyen a' Magyar”.¹¹⁸

Ennek megfelelően Horvát és hasonló felfogást valló tudóstársai „az irodalmi tevékenységet merőben hazafias tetteként értékelték, patrióta megnyilatkozás volt számukra minden szerzői vállalkozás, az olyan gesztus pedig, amelyik a »nemzeti dicsőség«-ból bírálatával valamit is elvesz, elvetendő és megvetendő.”¹¹⁹

Ezért is folytatta tovább Horvát elkeseredett és ellentmondást nem tűrő vitáit Schwartnernek a magyarországi társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyokat bíráló, a középkori magyar nemesi „dicsőséget” visszasóvárgó „nemzeti” művekkel szembehelyezkedő megállapításaival szemben.¹²⁰ Ezeknek a vitairatoknak¹²¹ 1818-ban azonban hirtelen vége szakadt.

Ennek okát egyrészt a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségében kirobbant polémiákban, torzskódásokban kell keresnünk, amelyeknek Horvát maga is aktív részese volt, másrészt abban, hogy jelentős feladatra vállalkozott: egy nagyobb történelmi munka megírását tűzte ki célul, amely szinte minden energiáját lekötötte.

Ez a mű, amely sohasem készült el teljesen, Werbőczy Istvánnak és Tripartitumának állított volna emléket. Erre a közvetlen alkalmat Horvátnak az adta, hogy 1818-ban volt a Tripartitum „törvénybevitelének” 300. évfordulója. Ezen túlmenően azonban a mű megírásának konkrét célja – mint azt maga Horvát is jelzi – az volt, hogy „Verbőczy István, s' Törvény Könyvünk rágalmazói ellen ... védfalul szolgálhatna”,¹²² azaz mindazon történetírók ellen – így többek között Schwartner ellen is – íródott, akik Werbőczyt és Tripartitumát, valamint egész életművét évszázadon keresztül bírálták, félremagyarázták. A Werbőczyt, az államférfit és jogtudóst, annak a magyarországi jogtörténetben játszott szerepét kritikai igénytel, új források alapján bemutatni kívánó, a Tripartitum részletes elemzését nyújtani akaró könyv nagy érdeklődésre számíthatott mindenekelőtt a köznemesség soraiban, amely az abban kifejtendőktől ősi jogainak mintegy megerősítését is várhatta, s amelynek tényszerű adatait, történeti következtetéseit, megállapításait felhasználhatta volna az udvar ellen irányuló politikájában.

Milyen mértékben szolgált volna Horvát művének első kötete „védfalul” Werbőczy élete és fő műve, a Tripartitum számára az őt ért évszázados támadásokkal szemben, miben nyújtott volna újat elsősorban nemesi olvasóközönségének Horvát; milyen mértékben próbálta volna igazolni és alátámasztani a feltárt diplomatikai és egyéb források alapján a nemesség évszázados jogait, követeléseit, továbbá milyen módon járult volna hozzá a diplomatika és a genealógia „magyar rendszabásainak” megalapozásához?

Ezekre a kérdésekre a mű töredékes, befejezetlen volta miatt csak részben vagy alig kaphatunk választ. Érdeemes azonban a műből elkészült első fejezetet, illetve annak első harmadát behatóbban tanulmányoznunk.

Az első szakasz elméleti jellegű fejtegetéseiben annak – a későbbiekben egyre gyakrabban és erőteljesebben hangoztatott – véleményének ad hangot, miszerint bár a magyarországi genealógiai táblák összeállításakor fontos a külföldi genealógiai szakmunkák (olasz, német) ismerete, de magyar vonatkozásban ezeknek megállapításai nem alkalmazhatók. Arra a kérdésre válaszolva, hogyan „kell és lehet Magyarországban régi Nemzetség Táblákat készíteni”, Horvát hangsúlyozza, hogy azok csakis a magyarországi forrásokból, kútfőkből vezethetők le. Ezekből lehet a magyar genealógia „rendszabásait”¹²³ megfogalmazni. A nemzetségtáblák elkészítésében a fő segédeszközöket az oklevelek jelentik, amelyek közül különösen nagy figyelmet kell szentelni az ún. világi vagy egyházi „Ajándék Levelek”-nek.

Ilyen egyházi és „Világi Uraságokat illető Ajándék Levelek” már a XI. századtól fogva léteztek, ahogy ezt Horvát több oklevélrészlet idézésével bizonyítani igyekszik, akkor ebből egyértelműen következik, hogy a régi nemzetségtáblák összeállíthatók hazánkban.¹²⁴

Sok oklevél, különösen a világi levéltárakból a Szent István uralkodását követő belső és külső viszályok, pusztítások, valamint főleg a tatárjárás okozta nagy veszteségek miatt elveszett, s azok, amelyek megvannak, nehezen hozzáférhetőek, mivel „szoros zárok alatt” tartatnak. Ez az oka többek között annak – állapítja meg Horvát -, hogy ezekből a XI–XIII. századra vonatkozólag teljes genealógiai táblákat még a korabeli történétírók műveit felhasználva sem lehet összeállítani; a kutatónak be kell érnie a töredékes anyaggal. IV. Béla uralkodásától kezdve már sokkal könnyebb a genealógiai táblákat készíteni kívánó tudós helyzete, mivel „ettől kezdve okleveleinknek számok nőttön nő, s oly tulajdonokkal díszeskedik, hogy a különféle Nemzetségeket azokból könnyen megkülönböztethetni”.¹²⁵ Ezekhez már a történétírók is tudnak kiegészítő adalékot nyújtani, például ha egy elveszett oklevélről van szó.

Határozottan állítja ezek alapján az „Oskolá”-t képviselő Schwartner véleményével szemben, – aki azt tanítja, hogy a „Magyaroknak tsak egyetlen egy nevek lévén, lehetetlen a X. XI., XII., XIII. és XIV. Századokból Nemzetség Táblákat hitelesen öszve szerkeszteni” –¹²⁶ a „Magyar Diplomatika oktatójának ezt a megállapítását, valamint a IV. Béla uralkodását követő időszakról ebben a tárgykörben mondottakat nem szabad cáfolatlanul hagyni. De azt sem, hogy „durvasággal, s holmi e féle motsokkal” szólt a magyarságnak azon vitéz őseiről, akiktől fél Európa rettegett. Schwartner állításaival – Horvát szerint – nemcsak a hajdani századokban élt dicső elődöket, illetve

hírnevüket „gyalázza”, hanem az akkori magyar nyelvet is. Sőt, nemcsak a „Nemzet, Név és nemzeti Nyelvi durvaságáról” tesz kijelentéseket, hanem, ami ennél súlyosabb, arról is, hogy a magyarok még jó idővel Szent István uralkodása után is pogány neveket használtak, jöllehet ezeket a neveket Schwartner nem tudja megadni művében.¹²⁷ Horvát azért is tartja felháborítónak volt tanítójának ezt a kijelentését, mert ennek nyomán királyainkat maholnap szintén pogányoknak tarthatják. Ahhoz, hogy az ilyen nézetek helyesbíthetők legyenek, meg kell szüntetni azokat az akadályokat, amelyek ezidáig gátolták a kutatókat nemzetségtáblák készítésében a magyar diplomatika és genealógia rendszabásainak meghatározásában.

Feltehetőleg ezt a célt szolgálták Horvát műve első szakaszának következtetései, amelyek azonban nem állnak rendelkezésünkre. Mindenesetre tény, hogy az itt felvetett gondolatok egyértelműen jelzik Horvátnak azt a törekvését, hogy a történeti segédtudományok területén elsősorban a diplomatikára és genealógiára vonatkozó általános szabályokat szem előtt tartva és a hazai kutatás által feltárt eredményeket felhasználva a diplomatika és genealógia iránti tudományos érdeklődést ébren tartsa, s ezzel együtt e tudományágak művelését Magyarországon előmozdítsa, továbbá megteremtse egy olyan diplomatika és genealógia alapjait, amelyek kizárólag a magyarországi okleveles anyagon nyugodnának.

Ennek érdekében is bocsátotta közre művének második, a Werbőczy-családdal és a Hunt-Pázmán nemzetséggel kapcsolatos okleveleket tartalmazó gyűjteményes kötetet.¹²⁸ Azon túl, hogy az oklevélgyűjteménnyel a Werbőczy életét és életművét tárgyaló könyvéhez eredeti forrásokat akart nyújtani, közvetlen célja elsősorban az volt, hogy „legyen már egyszer leg alább egy Nemzetségről bővebb Levél Gyűjteményünk”, amelyből a vérségi elágazások is jól megfigyelhetők, továbbá „az Atyafiság meghatároztatásáról bizonyosabb esméreket” szerezhetnek.¹²⁹ A kötetet tovább szeretne volna egy újabb, harmadik kötetel bővíteni, de ez csupán terv maradt.¹³⁰

A Gyűjtemény összesen 150 oklevelet foglal magában. Horvát minden oklevél közlése után feltünteti származási helyüket. A diplomákat legnagyobb mértékben teljes formájukban, szinte szóról szóra közli, csak ritkán él a kivonatolás módszerével, és az új (azaz a XIX. század eleji kiadási szabályoknak megfelelő) írásmóddal jelentette meg azokat, már csak azért is, mivel a hiteles másolatokat szintén ilyen formában kapta kézhez.

Horvát az oklevélgyűjtemény közreadásával úgy véli, hasznos dolgot cselekedett.¹³¹ A diplomák ugyanis sok esetben rendkívül „fontos dolgokra” tanítanak, de gyakran világosságot bocsátanak a történelmi eseményekre, magára a diplomatikára és „a' Köz vagy Különös Törvényre”. Ezért is hangsúlyozza a kötet bevezetőjének utolsó mondatában, mintegy felszólítva mindazokat, akik az oklevélgyűjteményt forgatni, lapozgatni fogják: ne engedjék „ezen tudományokat [ti. a diplomatikát és a genealógiát] többé setétségben és zűrzavarban senyvedni”.¹³²

Horvát, mintha nem is másokhoz intézte volna e kötet előszavának utolsó sorait, elsőként igyekezett e tudományágakat „napfényre hozni” és magyar nyelven publikált munkáival azokat a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhetővé tenni. Ezek között első helyen említendő még ezen

oklevélgyűjtemény megjelenésének évében, a Tudományos Gyűjtemény hasábjain folytatásokban közzétett, Schwartner diplomatikájáról írott alapos, „szenvedélyes hangú, de felette tanulságos, bő bírálata”, amellyel „a magyar okmánytan alapjait rakta le”.¹³³

Schwartner diplomatikájának részletes, szakszerű bírálatára Horvát recenziója előtt nem került sor. A megjelenésekor kétségtelenül sikerkönyvnek kikiáltott latin nyelvű, első nyomtatásban napvilágot látott magyar diplomatika nagy tekintélyt és megbecsülést szerzett Schwartnernek.¹³⁴ Ezt a tekintélyt kérdőjelezte meg Horvát a könyv második kiadása után 17 évvel.

A mű megjelenése óta eltelt közel két évtized történettudományi, irodalomtörténeti és nyelvészeti kutatásainak eredményei a történeti segédtudományok területére is kihatottak. A középkori okleveles magyar történeti anyag feltárásának, feldolgozásának módjai, a diplomáknak, pecséteknek, címereknek a tudományos munkákban történő felhasználása, továbbá ezek gyakorlati alkalmazása az állami, megyei, városi és egyéb hivatalokban komoly nehézségeket támasztottak a diplomatikával, genealógiával, heraldikával mindennapi munkájuk során is szembetalálkozó jogi vagy egyéb hivatali személyek előtt.

A közkézen forgó segédtudományi kézikönyvek főleg elméleti jellegűek voltak, s a külföldi, elsősorban német diplomatika és genealógia eredményeit tartalmazták. Eképpen a magyar segédtudományos gyakorlat szempontjából kevésbé voltak használhatók, alkalmazhatók.

Ennélfogva Schwartner műve sem felelhetett meg sem elméletileg, sem gyakorlatilag a magyar okleveles gyakorlat, a magyar diplomatika igényeinek. Ráadásul sok benne a hibás megállapítás, különösképpen a graphicát és a semiotikát tárgyaló fejezetekben, elsősorban a magyar oklevelek írását és elnevezését illetően.¹³⁵ Kézikönyvének további alapvető hibája az, hogy kevés benne az önállóság. Jellemző, hogy inkább csak a német diplomatikai művek, mindenekelőtt az általa „immortális”-nak tartott Gatterer nézeteit foglalta össze, és e nézetek „igazolására keres példát, arra pedig nem törekszik, hogy sajátos diplomatikai eltéréseket észleljen.”¹³⁶ Bár műve első kiadásához írott előszavában maga is bevallja, hogy bevezetése csupán „Vestibulum... est diplomatae specialis Hungariae”, „A magyarországi speciális diplomatika... előcsarnoka”¹³⁷ ez azonban nem mentette fel az elkövetett hibák miatt őt ért vádak, kritikák alól. Később ugyan maga is észrevette tévedéseit, melyeket 1813-ban, diplomatikájának harmadik kiadásában korrigált volna, de visszatartotta őt ebben a műhöz csatolt oklevelek rézmetszeteinek drága kiadása.¹³⁸

Hogy ez lett volna az igazi ok, mely a munka újabb megjelenését megakadályozta, erősen vitatható. Valószínűleg inkább arról lehet szó, hogy a kortárs tudósok kutatásai és közzétett részeredményei késztették őt a visszavonulásra, mintegy belátva azt, hogy azok egyrészt nem egy vonatkozásban tökéletesítették a magyar diplomatikai tudományt, másrészt pedig túlhaladták megállapításait. Schwartner diplomatikájának másodszori megjelentetésével az említett tévedések, hiányosságok mellett még egy hibát is elkövetett, ti. ahelyett, hogy mint elődei és kortársai – Cornides és Pray – a magyar diplomatika rendszabásainak szakszerű kidolgozására törekedett volna, azonnal a magyar diplomatika kézikönyvét kívánta az olvasók kezébe

adni.¹³⁹ Horvátnak – úgy véljük – itt igaza volt. Schwartner ugyanis nem használta fel diplomatikus elődeinek e téren szerzett tapasztalatait, nem élt azzal a lehetőséggel, hogy Pray vagy Cornides kéziratban maradt oklevéltani előadásait, jegyzeteit tanulmányozza és azok alapvetéseit mintegy bázisul véve adjon közre egy saját „diplomatica Hungarica”-t. Ezzel szemben megelégedett azzal, hogy a külföldi szakmunkák eredményeit figyelembe véve írjon tankönyvet a pesti egyetemi hallgatóság számára.

Szükség volt tehát a Schwartner-mű hibáinak és hiányosságainak feltárására, átfogó bírálatára, s ennek nyomán egy valóban magyar diplomatika elkészítésére. Erre többek között már Pálóczi Horváth Ádám is felhívta a figyelmet, aki Kazinczyhoz írott egyik levelében fontos kíváncsiaként vetette fel: „... ki olyan munkát írna Magyarul mint az ő [ti. Schwartner] Diplomaticája, és ott alkalmazatos jegyzésekben tenné ki az ő, akár vigyázatlanul, akár akarva ejtett hibáit, igen sokat segítene a dolgon...”¹⁴⁰ Erre vállalkozott Horvát, amikor a fentebbi kívánságnak részben eleget téve és talán mintegy volt mestere óhaját teljesítve fogott hozzá a magyar diplomatika alapvetéseinek megfogalmazásához.

Horvát kritikai recenziójában a fő hangsúly nem a nemzetet, a nemzeti múltat ért sérelmek kimutatására esik, hanem mindenekelőtt a magyar diplomatika alapjainak tisztázására, e tudományág jelentőségének kiemelésére és a magyar jogi gyakorlatban való alkalmassá tételére.

A recenzió megírására már évek óta készülhetett, ezt fiataalkori – fentebb említett – apró, de a téma szempontjából lényeges feljegyzései, diplomatikai fejtegetései, nyelvészeti problémái és irodalmi, illetve történettudományi kutatásai egyaránt bizonyítják. Ehhez járultak Schwartner-ellenes vitaíratainak megállapításai, továbbá a „Verbőczy emlékezeté”-ben a hazai diplomatika és genealógia helyzetének, fejlesztésének, ismertetésének, valamint oktatásának problémáival kapcsolatban kifejtett nézetei. Ez utóbbiak (ti. az ismertetés és oktatás) nyomatékos szerepet kapnak recenziója bevezető soraiiban is, amikor megfogalmazza mindazokat az indokokat, amelyek őt e bírálat elkészítésére indították.¹⁴¹

Horvát két „igen fontos” okból elemzi a művet: az egyik az, hogy maga is köteles volt tanulni a királyi rendelet következtében a pesti egyetemen a diplomatikát; másrészt pedig meggyőződése szerint ezidáig olyanok vizsgálták Schwartner művét, akik nem voltak egészen járatosak ebben a tudományban, így tehát nem is lehettek igazi recenzensei a könyvnek. De a tanulóifjúság is méltó arra, hogy oktatóitól, így Schwartnertől is „igazat, valót és bizonyosat halljon”. Méltó továbbá arra maga az „igazság után törekvő Tanító” is, „hogy ne ízetlen észrevételeket, ditséreteket vagy szószaporításokat, hanem fontos jobbításokat számláljanak elébe azok, kik fáradtságos igyekezeteiről ítéletet mondani akarnak.”¹⁴² Horvát előre hangsúlyozza, hogy kritikája nem Schwartner személye ellen irányul, az kizárólag a tudomány hasznát és előremenetelét célozza. Meg van továbbá győződve arról, hogy csupán dicséretnek révén a tudomány nem haladhat előre, nem emelkedhetik magasabb színvonalra.¹⁴³

Horvát ezt követően arról értekezik, mióta, illetve milyen színvonalon tanítják és tanították, hazánkban a diplomatikát az egyetemen (Pesten), és

kik voltak annak oktatói Schwartner előtt. Mária Terézia 1777-ben Pray Györgyöt nevezte ki a diplomatika tanárának, akinek lehetősége nyílt volna arra, hogy e tudomány alapjait Magyarországon megteremtse, hiszen rendelkezésére állt a bécsi titkos császári levéltár, de a Magyar Királyi Kamara hatalmas és gazdag gyűjteménye is. Pray azonban ahelyett, hogy a diplomatika „rendszerabásait” megalkotta volna, pusztán az oklevelek használatára szorítkozott. Ennek megfelelően a Horvát által is ismert kézirat diplomatikája „alig foglal magában néhány Töredéket a' Magyar Diplomatikáról”.¹⁴⁴

De Horvát szerint Prayt az egyetemi katedrán felváltó Cornides Dániel sem tett sokat e tudomány felvirágoztatásáért, mivel inkább az oklevelek összegyűjtésén fáradozott (oklevélgyűjteményét később talán éppen Horvát közvetítésével, illetve segítségével főleg Fejér használta fel Codex Diplomaticusához), mintsem a magyar diplomatika előmozdításán. Kéziratban lévő oklevéltana, amelynek két példányát Horvát Teleki László könyvtárában még 1803-ban áttanulmányozta, szerinte nem sokkal haladta meg Prayét.¹⁴⁵ Az ő helyét foglalta el Schwartner.

Dicséri volt tanítóját azért, mivel az még tanítása kezdetén mintegy könnyítésül közrebocsátotta diplomatikáját, s ezzel is ösztönözte az ifjúságot arra, hogy a „Kritika fátylánál” vizsgálgassák a régmúlt „betses okleveleit”. Igaz ugyan, hogy Schwartner könyvének első kiadása alig különbözött elődei diplomatikáitól, amelyekre illett volna hivatkoznia, a második kiadás azonban már messze meghaladta Pray és Cornides tanításait, ami bizonyítja, hogy Schwartner „előbb ment idő folytával tudományában”.¹⁴⁶

Elismerő szavakkal szól Schwartnernek a diplomatika terén kifejtett érdemeiről, de egyúttal – Schwartnernek a könyvében tett mentegetőzéseire ellenére – azonnal bírál is, mivel – mint írja – a könyv címében jelzett „praeceptum Hungaricum” megjelölés egyáltalában nem illik a mű egészére vonatkozólag. Horvát szerint ezeket a szavakat Schwartner nyugodtan elhagyhatta volna, mert könyve „inkább külföldi, mint magyar Diplomatika Bevezetését” foglalja magában. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy Schwartner valójában nem ismeri a magyar diplomatika „régii állapotait, természetét, tételát, tárgyait és határait”.¹⁴⁷

Ezek között az első helyen szerepel az „oklevél Hitelről” vallott felfogása. Rámutat arra, hogy a perlekedő felek diplomáikkal igyekeztek bizonyítani állításuk igazságát. Valaha az archívumokban párban őrizték az okleveleket, egyiket eredetiben, másikat hiteles másolatban, s ha valamely oklevél eredetiségét kétségbe vonták, párját előkeresve bizonyíthatták azt. Ha azonban a „pár”-t nem találták, akkor az oklevél készítőjét kutatták fel, de ha az sem élt, úgy az oklevélkészítő által írott többi oklevéllel hasonlították egybe „írásra, pergamenára, papírosra, stylusra és petsétre nézve”. S hogy ilyen oklevélpárok valóban léteztek, ennek a tételnek a bizonyítására Horvát több példát is idéz, mivel szerinte ezekről Schwartner művében sehol sem szól.¹⁴⁸

Az évszázadok viszontagságai során azonban az okleveleket őrző archívumok nagy része elpusztult, ennek következtében csak igen nagy nehézségek árán és ritkán lehetett a diplomákkal kapcsolatos rendszerabásokat alkalmazni. Ezért tehát az egyik fő feladat a „Diplomatikai rendszerabások” kidolgozása. A tudományos szabályokat, rendszerabásokat azonban csak a régi szo-

kásokból lehetett meghatározni; a magyarországi szokásokat pedig – hangsúlyozza Horvát – kizárólag a Magyarországon fellelhető „számosabb oklevelek” szabhatják meg.

Erre a tételére építve a következő „igazság”-elveket állítja fel: egy adott korszak diplomatikai szokásait csakis az egykorú, eredeti, magyarországi oklevelekből ismerhetjük meg. Egy oklevél alapján azonban nem határozható meg szokás vagy valamiféle „rendszabás”, az csak „észrevétel”; kizárólag az oklevelek sokasága révén válik az szabállyá. Ekképpen a hiteles másolatok is csupán „észrevételt” szülhetnek, a „hitetlen mások” pedig semmiképpen sem nyújthatnak alapot a rendszabások felállítására. Ha valamilyen korszakból nem áll rendelkezésre megfelelő számú számú eredeti oklevél, amelyekből kétséget kizárólag megállapítható az illető időszak „Tudományos Diplomatikája”, akkor arról csak „töredékek”-et, s nem rendszabásokat lehet adni. S az ilyen okleveleket a kritika, a történelem és a kronológia segítségével kell vizsgálat alá vonni. Horvát harmadik „igazság-principiuma” az, hogy egy-egy korszakban változó lehetett az oklevelek készítésének módja, s ennek megfelelően változó volt a diplomatikai szokás is. Ez tehát azt is jelenti, hogy egy adott időszakban az egyik eredeti oklevelekkel bizonyított diplomatikai szokás kizárná a szintén más számos eredeti diplomákkal bizonyított diplomatikai szokás valóságát. Erre példának a káptalani levéltárakban őrzött privilegális levelekre hivatkozik.

További „igazságtételének” kifejtésekor Horvát leszögezi, hogyha egy országban, adott korszakban többféle diplomatikai rendszabás volt szokásban, ez annak bizonyítéka, hogy az egyes országok diplomatikája között nagy eltérések mutatkoztak és mutatkoznak. Ebből egyértelműen következik, hogy minden ország oklevéltanát csakis kizárólag az illető ország „eredeti, s' különben hiteles okleveleiből kell megállapítani”. Horvát itt – korábbi vitáiraihoz, kritikáihoz hasonlóan – ismét élénken tiltakozik az ellen, hogy a külföldi diplomatikusok („Gudenusok, Mabilloniusok, Gattererek”) rendszabásait a magyar diplomatikában előadják vagy alkalmazzák; azok legfeljebb mint „felvilágosítók” tűnhetnek fel a hazai tudományban, de semmiképpen sem mérvadóként.

Minden diplomatikai rendszabás – fejtegeti további principiumként – csak addig maradhat fenn, amíg azt más, ugyancsak eredeti oklevelek alapján meghatározott rendszabás meg nem dönti és a helyébe nem lép. S mivel a diplomatikában egyidőben többféle rendszabás is létezhet, maga a diplomatika tudománya (tudása) nem elegendő arra, hogy valamilyen oklevél hitelességét eldöntsük. Ennek kapcsán megemlíti: Schwartner művében habozott ítéletet mondani Szent István király 1001. évi oklevelének eredetiségét illetően. Ezért figyelmeztet arra, hogy nagy szükség van a diplomatika segédtudományaira, melyeket Schwartner nem tárgyalt munkájában.¹⁴⁹

Horvát ezt követően, rátérve a különböző jellegű és tárgyú oklevelek ismertetésére, különösen fontosnak tartja az ún. „Jusokat” tartalmazó diplomákra felhívni a figyelmet. Az ilyen okleveleket sem szabad a külföldi oklevéltanban kidolgozott általános rendszabások szerint – pl. hitelességüket tekintve – vizsgálat alá vonni. A magyarországi birtokperes eljárásokban illetékes bírók nem akadhatnak fenn az idegen diplomatikai regulák alapján

néhány „apróságon” és „bizonytalanságokon”, mivel ezek a perekben „senki igazait megrontani nem fogják”. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a „Magyar Diplomatika úgy, mint eddig taníttatni szokott, nagyobb szerént tsupa Oskolai Báb (Scholasteria) volt”.¹⁵⁰

E kijelentésével túl a diplomatika Schwartner módszereivel történő tanításának bírálatán, már-már elutasításán, mindenekelőtt következő kíváncsalmat fogalmazza meg: hazánkban e segédtudomány oktatásának fő célja az legyen, hogy az „Ifiúságot korán el készítse a' Jusoknak oklevelek által leendő helyes és tudós védelmekre, vagy ostromoltatásokra...”¹⁵¹

Ekképpen Magyarországon a diplomatika sokkal fontosabb tudománnyá vált, mint egész Európában, mert amíg más országokban az oklevelek főleg a nemzeti történelem vagy „Nemzetségi Büszkeség” tárgyát képezik, addig nálunk „a' Vagyonnak és Birtoknak különféle Perekben erős, vagy gyenge talpköveit teszik, 's egész Familiáknak boldogságokat, vagy ínségeket szülhetik.”¹⁵² Ahhoz, hogy a leendő ügyvédek és ügyészek a különböző bíróságok, törvényszékek előtt megfelelőképpen tudják védelmezni egy-egy birtokos jogait, szükséges, hogy az oklevelekről, az azokkal kapcsolatos szabályokról megfelelőképpen tájékoztatva legyenek. S mivel a felsőbb hatóságok, mint pl. a Királyi Hétszemélyes Tábla bírái megfelelő gyakorisággal rendelkeznek az oklevelek hitelességi kérdésének eldöntését, megvitatását illetően, velük szemben csak a magyar diplomatikában jártas jogi személyek képviselhetik egy-egy perben megbízóikat.

Ennélfogva hasznos volna a magyar diplomatika kézikönyvébe felvenni gyakorlati tapasztalatokra épülő törvényszéki döntéseket, határozatokat is, továbbá azokat a bírók előtt is kevésbé ismeretes, a magyar diplomatikából ezidáig kimaradt tényeket is, mint pl., hogy a középkorban az uralkodókon kívül a káptalanok és „egyéb Bírák is kiadtak Privilegiális Leveleket”, hogy a káptalanok kétféle pecséttel is rendelkeztek stb.¹⁵³ Nemigen lehet csodálkozni, állapítja meg Horvát, hogy az ilyen jellegű problémák ezidáig elkerülték a diplomatikával foglalatosskodó avagy az oklevelekkel munkájuk során kapcsolatba kerülők figyelmét, mivel az egyetemi oktatásban ezek nem szerepeltek. Márpedig az „Oskola”-nak arra kell törekednie, hogy ezeket a kérdéseket „tudósan és nagy szorgalommal fürkéssze, és figyelmet gerjesszen már az ifiúságban...”¹⁵⁴

Horvát tehát a diplomatika oktatását egyértelműen a mindennapos gyakorlat szolgálatába szeretné állítani, azaz nem elméleti úton kívánja megközelíteni a különböző jellegű oklevéltani és egyéb segédtudományi problémákat, hanem a praxis oldaláról nézve. Nem általános alapelvekkel szeretne szolgálni a leendő jogászok, joggyakornokok, ügyészek, ügyvédek számára, hanem olyan gyakorlati útmutatással, tanácsokkal, amelyek alapján megfelelőképpen védelmezhetik az „igazságot”. Célja tehát a magyar diplomatika alapjának megteremtésével elsődlegesen arra irányul, hogy a nemesség ősi privilégiumait, jussait a hazai okleveles anyag alapos megismertetésével, illetve ennek alapján egy magyar oklevéltan rendszabályainak kidolgozásával és gyakorlati alkalmazásával is igazolja.¹⁵⁵ Ennek az elvnek megfelelően határozza meg az oklevéltan tárgyát is, ti. azt, hogy milyen jellegű oklevelek tartoznak e segédtudomány tárgykörébe.

Az ún. történeti okleveleken kívül az első helyen említi azokat a diplomákat, „mellyekben Jusok gyökereznek”, s amelyek a leginkább érdemesek arra, hogy a magyar diplomatikában foglalkozzanak velük. Ezért felhívja a figyelmet arra, hogy ilyen okleveleket az uralkodókön kívül a királyné, de a káptalanok, monostorok, városok, püspökök is kiadtak, s ezeknek ismertetése nem mellékes feladat egy diplomatikai kézikönyvben. De a magyar oklevéltan tárgyát képezik a nádorispán által expedált privilegiális, patens és clausa oklevelek is, továbbá az a kérdés, hogy a bírák különböző pecsétekkel rendelkeztek.¹⁵⁶

Horvát bírálata következő részében a „jusot illető” okleveleket tárgyalva megállapítja, hogy ezek vizsgálatakor mindannyiszor fel kell vetni a hitelesség (authenticitas), a törvényesség (legalitas vagy közönségesen normalitas) s végül az alkalmazhatóság (applicabilitas) kérdéseit. Hangsúlyozza azonban, hogy maga a hitelesség még nem szabhatja meg az oklevéltan kereteit, rendkívül fontos a törvényesség is; az alkalmazhatóság kérdése azonban már kívül esik a diplomatikán, az a magyar törvényhozás problémaköréhez tartozik. Egyetért Schwartner megállapításával a törvény és törvényesség meghatározását illetően, hozzátéve mintegy, hogy ez utóbbi (ti. a törvényesség) nélkül nem rendelkezhet egy oklevél a benne foglaltakra nézve megfelelő erővel.¹⁵⁷ Ezért is oly fontos a törvényesség kritériumainak ismerete, melyek újabb és régebbi törvényeinkből tanulmányozhatók, az oklevelekkel foglalatostkodó, azokról „okoskodó” ügyészek számát is.¹⁵⁸

Mielőtt Horvát hozzáfogna Schwartner művének érdemi kritikájához, recenziója bevezetőjének utolsó soraiban ismételten aláhúzza: Schwartner csekély mértékben szolgált a magyar diplomatika megteremtését. „Introductio”-ja tulajdonképpen aligha tekinthető bevezetésnek az oklevéltanba, mivel nem találhatók meg benne azok az alapvetések, amelyek későbbi egy későbbi nagyobb szabású diplomatika kidolgozását céloznák. Különösen Hevenesi és Kaprinai kézíratainak figyelmesebb tanulmányozását hiányolja, melyeknek áttekintése után Schwartner keze alól egészen más jellegű oklevéltan került volna ki. Schwartner módszereit bírálva Horvát mindazokat is figyelmezteti, akik a régi magyar alkotmány megírásán fáradoznak, s ahelyett, hogy a magyar okleveleket és történetírókat tanulmányoznák, a külföldi törvényeket és szokásokat tanulják. Ha a magyarországi anyaghoz nyúlának először, előítéletek nélkül tehetnének összehasonlításokat a honi és idegen törvények és szokások között.¹⁵⁹

Horváth természetesen ezzel nem zárta ki e tudós műveknek a tanulmányozását, hiszen ő maga is haszonnal forgatta ezeket, és ahol alkalmasnak látta, ott saját tanulmányaiba, könyveibe is beépítette megállapításaikat – amint arra Schönemann példája is utal –, csak az ellen tiltakozik ellentmondást nem tűrő hangon, hogy a magyar történelem múltjának felidézésében, a kútfők vizsgálatában és bizonyos tudományos alapelvek tisztázásában, illetve meghatározásában a magyarországi tudósok azonnal a külföld példáit kövesék, tudományos megállapításaikat kritika nélkül elfogadják és azokat a magyar viszonyokra próbálják alkalmazni.

Ez körvonalazódik recenziójának érdemi részében, amelyben konkrétan, cikkelyről cikkelyre haladva elemzi Schwartner munkájának bevezetését és az első rész fejezeteiben foglaltakat.

Így Horvát kifogásolja Schwartnernek az oklevelek eredetéről szóló fejtegetéseit, megjegyezve, hogy a külföldi mesék, históriás énekek részletezése, illetve az ezekre való hivatkozás nem tartozik a szorosabb értelemben vett diplomatika tárgyához, különösen nem, ha a magyar oklevéltan kezdeteiről kívánunk szólni. Nézete szerint inkább Anonymust kellene idézni, vagy Constantinus Porphyrogennitusnak a magyarokról írott munkájára hivatkozni, nem is szólva egy 1425-ben kelt oklevél egyik részletéről, ezek alapján a magyar diplomatika régi keletéről Schwartner adatokat szolgáltatathatott volna.

Nem fogadja el Schwartner oklevélmeghatározását sem, mivel az szó szerint Gatterer magyarázatát veszi át. Horvát azonban nem tud az általa bírált gattereri – schwartneri oklevél-definíció helyett újabbal, pontosabban szolgálni, megelégszik a pusztá kritikával.¹⁶⁰ Téves szerinte Schwartner azon megállapítása is, miszerint léteznek olyan oklevelek, amelyek kizárólag történetiek, s nincs bennük jogi tárgy.¹⁶¹ Horvát pontosabban és világosabban osztályozza az okleveleket, különös tekintettel a magyarországiakra. A Schwartner által előszámlált diplomák elnevezéseit kiegészíti; eszerint közöttük az ún. litterae, cedula, scriptum, acta, documentum stb. elnevezések is megtalálhatók. Adatokkal bizonyítja a testamentum szó helytelen magyarázatát, továbbá azt, hogy a litterae patentes és litterae privilegiales, valamint a litterae clausae nem a „köz Diplomá”-k, hanem a „különösek” köréhez tartoznak.¹⁶² Szerinte nem alkalmazható a magyarországi oklevelekre sem a notitiae, sem pedig az intimatum megjelölés, mivel ezek nem fedezhetők fel a magyar okleveles anyagban, előfordulnak viszont a statuta, regale institutum, constitutum, edictum stb. elnevezésű diplomák.¹⁶³ Elutasítja Schwartnernek azon állítását, miszerint a pátens leveleknek privilegiális formába való átírásáról csak a XIV. századtól fogva van nyom a magyarországi okleveles anyagban, mivel ez már IV. Béla korában kimutatható. De nem fogadható el az sem, hogy csupán a királyi pátens levelekről készítettek privilegiális leveleket. Ehhez még hozzáteszi, hogy a középkori joggyakorlatnak megfelelően a bírók is kiadhatták a fentebb megnevezett okleveleket.¹⁶⁴

Az oklevelek különböző elnevezésénél maradvá további ellenérvei között szerepel az, hogy nem lehet a litterae szót patens levélnek tekinteni, s az ún. donatiók nem mindig csak patens levélben adattak ki. Helytelen Schwartnernek az a nézete is, miszerint az oklevelek iktatására minden alkalommal a káptalan vagy a király megbízottját küldték volna ki. Nem állja ki a próbát az sem, hogy a magyar donatiókat Schwartner beneficiumoknak nevezi.¹⁶⁵ Horvát hibásnak tartja Schwartnernek azt a kijelentését is, hogy az okleveleken lévő kettős pecsét tette privilegiálissá a pátens leveleket.¹⁶⁶ Határozottan tiltakozik Schwartnernek azon állítása ellen, mely szerint Szent István 1001. évi, a pannonhalmi Szent Benedek rendi apátság számára kiadott oklevele nem hiteles, jöllehet, ezt sem Schwartner, sem pedig a Horvát által idézett Schönemann sem tudták bebizonyítani, a „végső ítéletet az olvasókra” hagyták. Hozzáteszi ehhez – talán mintegy mentegetésül –, még azt, hogy ha az oklevelek hitelességének kérdését vizsgáljuk, a diplomatikai harcokba bocsátkozó tudósunk mindenképpen meg kell említenie a tatárjárást, amely sok oklevelet elpusztított.¹⁶⁷

Elfogadhatatlannak és hiányosnak tartja Schwartnernek a középkori

archívumokról tett megállapításait is. Rámutat arra, hogy a franciaországi gyakorlathoz hasonlóan már Zsigmond király uralkodása előtt létezett publicum archivum vagy archivum palatii, de a fejedelmi levéltáron kívül, amint az a forrásokból kitetszik, a vármegyéknek is volt archívumuk, nem is szólva a monostori, káptalani és egyéb levéltárakról, amelyeknek nyomára szintén rábukkanhatunk az egykori kútfőkben.¹⁶⁸ Schwartnernek nagyobb figyelmet kellett volna szentelnie könyvében az ún. hiteles helyeknek (loca credibilia, loca authentica), feltárva a káptalanok és a monostorok közötti különbségeket, változásait: ti. milyen pecsétekkel rendelkeztek ezek, mekkora volt diplomatikai hatalmuk, milyen törvények találhatók rájuk vonatkozóan a Corpus Juris-ban, melyek voltak a kisebb és nagyobb konventek stb. Ezeket a kérdéseket kellett volna Schwartnernek megvizsgálnia, hangsúlyozza Horvát, s nem a „számtalan Külföldi kitsinységek”-et, „mellyek a' Magyar Diplomati-kust egyenesen semmivel tudósabbá nem teszik”.¹⁶⁹

Horvát a továbbiakban az eredeti, másolt, megerősítő és megújító oklevelekről előadottakat veszi kritika alá. Itt még inkább kitűnik cáfolatából, mint az előzőekben, hogy szemléletén szinte teljes mértékben a magyar szempontúság érződik, „Vegyük (...) a' dolgot a' Magyar Törvények és Oklevelek szerént fontolóra”, azaz mindent, ami a magyar diplomatika tárgykörébe nem tartozik, elutasít. Ennek megfelelően hangsúlyozza, hogy az autographum, protographum, apographum, antigraphum elnevezések ismeretlenek a régi magyarországi oklevelekben és törvényekben, tehát nem tartoznak szorosan a magyar diplomatika tárgykörébe.¹⁷⁰

Különösen helytelennek véli Horvát az oklevélpárokra vonatkozó fejtegetéseket. Szerinte ugyanis a pár a diplomatikai hitelesség legfőbb bizonyítéka, nem pedig, ahogy Schwartner gondolja, a nem hiteles kópia (Horvát szavaival: „hitetlen másolat”). Tévesnek minősíti azt is, hogy Schwartner az originalis szó alatt hiteles levelet ért, holott az csak az oklevél egy fajtája (species).¹⁷¹ Nem ért egyet Schwartnerrel abban sem, hogy az originale, confirmationale és transumptum oklevél hitelességet foglalna magában; ha ezek mégis hiteles diplomák lennének, minden esetben ki kell melléjük tenni az authenticum jelzőt. Ezzel kapcsolatban megemlíti azt is, hogy Schwartnernek mindenképpen fel kellett volna hívnia hallgatói figyelmét arra: már Pray és Katona is hibát követett el, amikor a transumptum authenticumot autographumnak vagy originale-nak nevezték. Őket követve Schwartner is helytelen nézetet képviselt, amikor arról szólt, hogy Szent Istvántól két autographum maradt az utókorra.¹⁷²

Horvát ezen a ponton bírálatában erősebben fogalmaz, s nemcsak azt veti Schwartner szemére, hogy kevésbé járatos a magyar diplomatikában, hanem hogy kritika nélkül elfogadja történetíró elődeinek – kortársainak véleményét; s ami ebben a tekintetben főleg súlyosvetségnek minősül, az, hogy ezzel s más nézeteivel félrevezeti a diplomatikát tanuló ifjúságot.

Tovább elemezve az „Introductio”-nak az oklevélmásolatokról szóló tanításait, rámutat arra, hogy a magyarországi oklevelekben főleg a rescriptum, transcriptum, transumptum, literae exemplatae, exemplata és más elnevezésekkel találkozhatunk, ezekre viszont Schwartner nem utal. Az ezekkel kapcsolatban felmerült, illetve ezekből következő kérdéseket kellene inkább a

diplomatikában tárgyalni, semmint a Tiro-féle jegyeket részletezni, hiszen ez utóbbiakra a magyar diplomatikában nem találunk példákat.¹⁷³ Ugyancsak nincsenek a magyar oklevelek között és a törvényekben a paricla vagy paricula elnevezésű oklevelek, mert a hazai diplomákban főleg a par szót használják a hiteles másolatokra.¹⁷⁴

Hézagosnak s nem a magyar diplomatikába valónak találja Horvát az ún. „metszett-oklevelek”-ről (cyrographa) szóló állításokat. Ha ugyanis Schwartner említést tesz róluk, akkor szólnia kellene arról is, hogy az ilyen oklevelek nemcsak a XIV. és XV. században, de már az előző évszázadokban is fellelhetők. Ugyancsak meg kellett volna említenie azt is, hogy a középkorban a bírók nem adtak ki cyrographumokat. Ehhez még hozzáteszi, hogy ő maga áttekintette a Magyar Királyi Kamara oklevélgyűjteményét, s az ott őrzött egyik diplomán felfedezte a metszett betűket, de ez nem elegendő ok arra, hogy ezekről részleteiben is szóljanak a magyar diplomatikában.¹⁷⁵

Zavarosnak találja a Schwartner művében (11. cikkely) azt a részt, amelyben az oklevelek különböző formájáról esik szó. A Schwartner-féle magyarázat (azaz, hogy vannak tábla formájú, vagyis nyílt, göngyölt és könyv formájú oklevelek) helyett inkább a következő csoportosítást véli célszerűnek: az oklevelek formájukat tekintve lehetnek privilegialis levelek (szabadságlevelek), nyílt oklevelek (patens-levelek), zárt-oklevelek és könyv- vagy regestrum formájúak.¹⁷⁶ Nem alkalmazhatók a magyar oklevelekre Schwartnernek azok az észrevételei, amelyeket az aktákról és dokumentumokról, továbbá a tractatus-ról és a constitutio-ról mond, mivel ezeket Schwartner Gatterertől vette át.¹⁷⁷

Schwartnernek a diplomatika használatáról kifejtett álláspontját Horvát pozitívan ítéli meg, anélkül azonban, hogy azt részletezné. Annál kritikusabban nyilatkozik Schwartner diplomatika-meghatározásáról, amelyben volt tanítója teljes mértékben Gatterert követi. Horvát úgy véli, hogy ez a meghatározás a magyar diplomatikában nem egészen elfogadható; ugyanis a hitelesség önmagában még nem meríti ki az oklevéltan tárgyát; hazánkban feltétlenül hozzá kell tenni ahhoz a törvényességet is. Ezen túlmenően beletartozik a diplomatikába az oklevélolvasás és -értés is mint „kiszegítő rész, mert ettől függ sokszor a Jusnak bátorsága”.¹⁷⁸ A továbbiakban hangsúlyozza: ahhoz, hogy a diplomákat jól értelmezhessük, az olvasás tudományán túl szükség van mindenekelőtt a régi perlekedési módok meghatározására, továbbá arra, hogy a tudós történetíró megfelelően jártas legyen a régi magyar törvényekben, de ki kell térnie egyéb segédtudományok, mint pl. a numizmatika tanulmányozására is; nem utolsósorban a középkori írásmódokat is alaposan ismernie kell. Ezek nélkül nem lehet helyesen értelmezni az okleveleket. E követelmények felsorolása után joggal várhatná a recenziót tanulmányozó olvasó Horváttól a diplomatikának mint tudománynak (tudományágnak) a definícióját. Horvát azonban csak addig jut el, hogy előszámlálja, mi is tartozzon még az oklevéltan tárgyába, de a schwartnerinél, illetve a gattererinél nem tud újabb meghatározást adni.¹⁷⁹

A fentiekből kitűnik, hogy Horvát elsősorban a jogi és nem philológiai szempontokat tartja szem előtt a diplomatika oktatásában és szélesebb körű megismertetésében. Amint arra már fentebb is utaltunk, célja az, hogy a jog-

tudó értelmiség kezébe olyan segédkönyvet, útmutatót adjon, amelynek segítségével megvédelmezhessek a nemesség ősi szabadságjogait, pereikben az okleveles anyagra támaszkodva megfelelően felkészülve képviselhessek megbízóikat, továbbá, hogy a genealógiai-nemzetségi (családi) táblák összeállításához kellő gyakorlattal rendelkezzenek.

Horvát bírálatának következő részében Schwartner „Introductio”-jának első részét, az írástant (graphica-t) tűzi tollhegyére. A „Magyar Diplomatika” magyar jellegének mindenáron történő hangsúlyozását szem előtt tartva helytelennek véli azt, hogy a különböző írás- és betűformák ismertetésekor Schwartner az európai kitekintésre helyezte a hangsúlyt, holott inkább arra kellett volna törekednie, hogy kimutassa: „Minő formájú betűk voltak keletben Magyar Országban közönségesen, és különösen a' hazabéli oklevelekben a' Közép Kor alatt?”.¹⁸⁰ Ennek a kérdésnek a felvetése annál is inkább fontos, mivel szorgalmazni kell a „különös Magyar Palaeographia”, mint új tudományág megteremtését nemcsak a hazai okleveles anyag jobb megértése, hanem a különböző kéziratok, pénzérmék, kőfeliratok stb. behatóbb tanulmányozása érdekében is. Schwartner nem törekedett egy „Magyar Palaeographia” kidolgozására, mivel elsősorban a külföldi tudós munkák nyomán járt, ami azt vonta maga után, hogy diplomatikai rendszabásai sok esetben ellentétben állnak a hazai okleveles gyakorlattal.¹⁸¹ Horvát gondolata egy, a magyarországi régi írásos anyag tudományos igényű feldolgozásáról, illetve a magyar paleográfia mint új tudományág elméletének és módszereinek kidolgozásáról mindenképpen figyelemreméltónak tűnik az adott tudományos viszonyok és lehetőségek között, jöllehet, ennek gyakorlati megvalósítására csak jóval később került sor.

Horvát határozottan tiltakozik Schwartnernek azon állítása ellen, hogy a magyarokkal az írás mesteriségét a hazánkba jött külföldi (itáliai és német) szerzetesek ismertették volna meg. Arra a kérdésre pedig, vajon voltak-e a magyaroknak a kereszténység felvétele előtt saját betűik, maga sem tud egyértelmű igennel válaszolni, mindenesetre hihetőnek véli azt. Helyes kritikai érzékeléssel tapint rá viszont arra, hogy a scythák és a hunok példáját ebben és más vonatkozásban addig nem lehet bizonyítékként kezelni, amíg hitelt érdemlően be nem bizonyítják róluk magyar voltukat.¹⁸²

Sérelmesnek találja, hogy a régi magyar nyelvről alig esik szó, és azonnal megcáfolja Schwartner sajnálkozó kijelentését a magyar nyelv középkori „elnyomatásáról”. Horvát itt egyrészt azokat az érveit sorakoztatja fel, amelyeket korábban Schwartner elleni vitáirában kifejtett, másrészt pedig rámutat – helyesen – arra, hogy az oklevelekben a „Magyar Nyelvnek számos szavai leíratlak állandóan Szent István Király uralkodásától fogva a' későbbi időkig”.¹⁸³ Horvát nyelvészeti tanulmányai és e tárgykörben publikált munkái révén kétségtelenül felülmúlta Schwartnert a magyar nyelv ismeretében, s mivel számos következtetést éppen az oklevelekben fellelt magyar szavakból, kifejezésekből próbált levezetni, a magyarországi okleveles anyagban is otthonosabban tudott eligazodni. Így sorra kimutatja Schwartner tévedéseit a magyar nyelvnek a diplomatikában történt alkalmazása területén, s felhívja a figyelmét arra, hogy mint Gatterer követőjének illett volna éppen mestere nyomán a „Lingua Publica és Lingua Diplomatica [ti. a köznyelv és a dip-

omatikai nyelv] között különbséget tenni, és századonként mind a' kettőnek keletét megesmertetni".¹⁸⁴

Hibának tartja, hogy Schwartner nem készített egy jegyzetet az oklevelekben található latin betűkről és azok változatairól, különféle formáiról és az összevonásokról, jöllehet, már Pray tett erre kísérletet. Ebből következik azután, hogy az oklevelek olvasásában rengeteg hibát követnek el, így többek között maga Schwartner is; ezek a hibák az által a közzétett réztáblákon igencsak szembetűnőek. A magyar oklevelekben található különböző betűtípusokról szóló cikkelyt vizsgálva pontról pontra kimutatja Schwartner tévedéseit és műve e részének hiányosságait, különösen a magyar oklevelekben az i és y betűk írásmódját és használatát illetően. Ugyanígy jár el az „Orthographia” címszó alatt tárgyalt cikkelyek elemzésekor is, felsorolva észrevételeit, pl. az ae diphtongus írásáról, több oklevéllel bizonyítva azt, hogy Schwartner tévesen hivatkozik Mabilionra ebben a kérdésben.

Horvát kritikájának következő részében Schwartner könyvének 43. cikkelyét teszi bővebb vizsgálat tárgyává, amelyben a régi magyar orthografiáról esik szó. Dicséri Schönemannt, aki diplomatikai kézikönyvében és tankönyvében a latin és egyéb európai nyelvek ismertetésén túl nagy teret szentelt a régi német nyelv bemutatásának, illetve a nyelv németországi okleveles anyagban előforduló sajátosságainak.¹⁸⁵ Azt az elvet, miszerint a diplomatikusoknak, akik csak igen ritkán járatosak a nyelvtudományban, a források területén nyelvészetileg is jól tájékozottaknak és felkészülteknek kell lenniük, Horvát már korábban is hangoztatta. Ebben Schönemannhoz kapcsolódik, aki – mint nyelvész is – nagy jelentőséget tulajdonított a középkori német diplomatikai nyelv addig kevésbé vizsgált kérdései kutatásának, és tudós kortársait azok behatóbb elemzésére ösztönözte.¹⁸⁶

Horvát ezzel a középkori magyar (okleveles) nyelv behatóbb tanulmányozására szeretne volna nemcsak Schwartner, de a hazai okleveles anyagban kutatók figyelmét is irányítani. Ezen túlmenően a téma felvetése ismét jó alkalmat nyújtott számára, hogy Schwartnernek a magyar nyelvben való járatlanságára, tájékozatlanságára, alapvető hibáira ismételtén rámutasson. Ennek szellemében kijelenti, hogy amit Schwartner az oklevelekben található magyar helyesírási problémákról, egyáltalán „a' Magyar régi Nyelvről tanít, az vagy egyenesen hiba, vagy temérdek tsekélység”.¹⁸⁷

Ezért is van szükség a hibás nézetek helyesbítésére, valamint a Schwartner művéből hiányzó magyar nyelvi sajátosságok megjelölésére, felsorakoztatására. Ehhez még keserűen hozzáteszi: a magyar diplomatikában eddig az volt az általános vélemény, hogy a régi oklevelekben felbukkanó magyar neveket durva orthográfiával vetették pergamenre vagy papírra. De ez a „durvaság” azonnal más színben tűnik, ha a diplomatikus tisztaban van a régi magyar nyelv helyesírási jellegzetességeivel. Ezeknek ismeretében pozitívabb képet nyerhetnek az oklevéltan tudósai, tanítói a diplomákban található magyar nevek helyesírására és különösen helyes olvasására vonatkozóan.¹⁸⁸ Főleg a helynevek különféle írását kell jól megtanulni és megtanítani a diplomatikusoknak, hiszen ezek egyeztetése elsősorban a genealógiai táblák összeállításakor játszik nagyon fontos szerepet. Ugyanez érvényes a személynevek (keresztnevek) eltérő írására, írásmódjára is.¹⁸⁹

Horvát ezt követően rámutat arra, hogy a latin nyelv hangállománya nem elégséges a magyar nyelv hangjainak jelölésére, s ez a tény sok gondot okozott a középkori magyar oklevelek íróinak. Hogy ezen könnyítsenek, egyrészt új betűkkel éltek, másrészt új jegyeket használtak. Ennek révén a régi magyar orthográfia változó volt, azaz „egy oklevélben is hol egyik, hol másik móddal éltek”.¹⁹⁰ Ezután felsorolja a hangok jelölésének változó módjait, majd levonja következtetéseit a magyar nevek helyes olvasatát illetően, felhasználva Gyarmati Sámuelnek és Révai Miklósnak a magyar nyelv történetére vonatkozó tanításait, egyszersmind bevonva tárgykörébe a dialektusokban írt nevek körül felvetődő problémákat is, számos példával igazolva állításait.¹⁹¹

A továbbiakban a betűk felcseréléséből származó kérdésekkel foglalkozik,¹⁹² valamint azzal, hogy szokásban volt a magyar szavakhoz latin, és a latin szavakhoz magyar „ejtegetéseket” adni.¹⁹³ Jellegzetes az is, hogy a keresztnéveket sok esetben a „nemzeti hangokhoz alkalmaztatták”-k vagy többféle módon megcsonkították.¹⁹⁴

Az orthográfiai tévedések, hiányosságok kritikája után Horvát bírálata befejező részében az oklevelekben előforduló rövidítéseket (brachygraphia) tárgyaló fejezetet veszi alaposabban szemügyre. Helyesli az összevonások, rövidítések csoportosítását, de megrója Schwartnert, mivel rendszabásai nehezen alkalmazhatók az oklevelek olvasásakor. Ennek okát mindenekelőtt abban látja, hogy Schwartner kevés példával él. Különösen vonatkozik ez a magyar okleveles anyagra.¹⁹⁵ Felhívja a figyelmet arra, hogy az ún. „Kihagyó Jeleket” bővebben kellett volna ismertetni; ezzel kapcsolatban hivatkozik Schönemann álláspontjára, különösen a *primi* (pmi) szó rövidítését illetően.¹⁹⁶ Nemcsak a kihagyó jelek, de a siglák megkülönböztetésében is figyelmesen kellett volna eljárni, s mint hozzáteszi, azokról is „különösen Magyar Országra nézve (...) kevés mondatik”.¹⁹⁷

Horvát Schwartnernek az évszámokról szóló tanításait is kétségbe vonja. Utal többek között arra, hogy már a XIV. század előtt is találni az oklevelek között olyanokat, amelyekben betűkkel írták le azokat. Az arab számok írására korábbi diplomákban is rábukkanhatunk.¹⁹⁸ Hiányzik művéből a számok különböző, változó formájára vonatkozó tanítás. Horvát igyekszik ezt a hiányt pótolni, amikor bemutatja a 3, 4, 5, 7, 10 számos eltérő alakjait.¹⁹⁹ Ezután az interpunctióról és az íróeszközökről, az oklevelek anyagáról mondotakat vizsgálja, kimutatva itt is Schwartner tévedéseit.²⁰⁰ Mielőtt azonban áttérne az „Introductio” második részének, a Semiotica-nak és a harmadiknak, a Formuláriá-nak az ismertetésére, illetve bírálatára, befejezi recenzióját.

Ezt több tényezővel is indokolja: hivatkozik arra, hogy Schwartner művének hátralévő részeiben „sokkal több igazítani való találtatik”, hogy az olvasók türelmével visszaélni nem illik, hiszen már eddig is túl hosszú nyúlt kritikája; érvei között szerepel továbbá az, hogy „sokak előtt a 'Diplomatika tárgyai még nem egészen eszméretesek, valamint, hogy a Tudományos Gyűjtemény vásárlói és olvasói az év végével változni szoktak, végül pedig az, hogy egyéb mondanivalóját a könyvről más formában is előadhatja”.²⁰¹ Mindezekhez mintegy magyarázatul vagy mentségül hozzáfűzi: ő a diplomatikával „csak mulatságból, és nem hivatalból foglalatostkodott számtalan egyéb mun-

kái mellett, azért sok tapasztalásokat, ha elébe ötlöttek” – bírálata rövidebb formában történő kifejtése miatt is – „fel sem jegyzett”. S hogy kritikájában bővebben értekezett Schwartner diplomatikájának egy-egy megállapításáról, tételéről, sőt azokat néha cáfolni is igyekezett, ez mindenekelőtt abból fakadt, hogy Schwartner személyében olyan férfiú állt előttünk, „kinek Sértegetéseit is sokan köszönettel fogadni látszottak...”²⁰²

Valóban ezek lettek volna a recenzió félbehagyásának igazi okai, vagy más tényezők akadályozták Horvátot kritikájának folytatásában, illetve befejezésében? Erre a kérdésre a Horváttal foglalkozó szakirodalom nem adott választ. Kétségtelen, hogy a rendelkezésre álló adatok, források nem elegendők a felvetett kérdés egyértelmű eldöntésére. Ha mégis megpróbáljuk a valós tényeket és a mögöttük meghúzódó összefüggéseket feltárni, behatóbban kell megvizsgálnunk Horvát indokait, s egyúttal utalnunk kell a segéd tudományok, főképpen a diplomatika magyarországi helyzetére és színvonalára.

Kevésbé tűnnek meggyőzőnek Horvátnak a bírálat félbehagyását magyarázó érvei közül azok, amelyek egyrészt az olvasók türelmével való vissza nem élésre utalnak, illetve arra, hogy a Tudományos Gyűjtemény olvasóinak összetétele az új évfolyam indulásával megváltozik és e változás netán azt eredményezné, hogy a folyóirat „új” olvasóközönsége nem fogadná szívesen további fejtegetéseit a diplomatika tárgykörében. Annál inkább elfogadhatónak látszik az a megállapítása, miszerint a diplomatika tárgya csak igen szűk körben, kevesek számára ismert, s többek között ez késztetné őt arra, hogy a kritika folytatásával felhagyjon. Horvát egyrészt világosan láthatta a külfölddel szemben a magyarországi oklevélkutatás és oklevélkiadás elmaradottságát; másrészt azt, hogy elődei és kortársai mennyire nem fordítottak gondot egy magyar oklevél tan alapjainak megteremtésére, jóllehet, az erre való igényt már Pray megfogalmazta, amikor felvetette annak gondolatát, hogy egy, a magyar viszonyokra alkalmazható, elméletben és gyakorlatban jól hasznosítható diplomatikát dolgozzanak ki, amit ő Cornidesszel együtt vélt megvalósíthatónak, de ez Cornides korai halála miatt meghiúsult.²⁰³

A tudomány iránt érdeklődők a diplomatikai ismereteket szinte kizárólag Schwartner könyvéből és egyetemi előadásából sajátíthatták el, de ezeknek az ismereteknek a birtokában a magyarországi okleveles gyakorlatban csak nehezen tudtak újabb, a diplomatikai tudományt előmozdító eredményeket elérni. A külföldi munkák beszerzésére ezen a téren csak egy vékony, főleg a tudományos életben tevékenykedő réteg számára adódott lehetőség, de ezekből a művekből is jobbra az oklevél tan általános szabályait, felépítését, céljait tanulmányozhatták, csak ritkán hasznosíthatták, alkalmazhatták azoknak a legújabb kutatásokra épülő elméleteit, eredményeit, következtetéseit. Az oklevél tan művelése – s ez összefüggésben állt a hazai történettudomány általános helyzetével és színvonalával is – csupán egy tucat ember „kiváltsága” maradt. Kevesen akadtak rajtuk kívül, akik felismerték volna a diplomatika rendkívüli jelentőségét, annak szükségességét, hogy e tudományt szélesebb körben is elterjesszék, ráirányítsák a figyelmet az oklevél tanra a történettudományban, a régmúlt idők kutatásában, az okleveles forrásoknak az értelmezésében, elemzésében, s nem utolsósorban a mindennapok gyakorlatában játszott fontos szerepére.

Horvát átértékelte ennek rendkívüli jelentőségét, és bírálatával ezt a célt szolgálta, de úgy tűnik, erejét meghaladónak tekintette egy, a Schwartner művének kritikáján túlmutató magyar diplomatika kidolgozását. Emellett azonban azt is látta, hogy művével csak keveseknek szól, annak a néhány tudósnek, műkedvelőnek, akik képesek voltak követni gondolatmenetét, s el tudtak mélyülni az általa felvetett problémákban. De visszariaszthatta őt a munka megvalósításában az is, hogy Horvát – mint arra több ízben is felhívtuk a figyelmet – a diplomatikával nyelvészeti és történelmi tanulmányait mintegy kiegészítendő foglalkozott, s az oklevélben a bizonyítás vagy polémiaiban ellenfelei érvei cáfolatának eszközéül szolgált. Ez ez nem változott pályafutásának későbbi szakaszában sem, jóllehet, a diplomatika hangsúlyozottabb szerepet kap majd munkásságában.

A fent említett okokon kívül nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, mennyiben játszhattak szerepet a bírálat félbehagyásában Horvát életkörülményei, egyre növekvő és sokirányú elfoglaltsága. A Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségi munkálataiban való aktív közreműködése, az Országos Széchényi Könyvtárban betöltött felelősségteljes custosi állásával kapcsolatos teendői, amelyeket egyebek mellett a nádor folytonos megbízásai is nehezítettek (pl. különböző hagyatékok könyvállományának felkutatása és kiértékelése, megvásárlása a Nemzeti Könyvtár számára), továbbá a tudományos élet különböző jellegű polémiáiban történő tevékeny részvétele, valamint az előző években és a kritika megjelentetése idején kidolgozott nagyobb szabású művek elkészítésére irányuló tervei (itt mindenekelőtt Werbőczyről szóló könyvére és az 1820-ban napvilágot látott genealógiai tárgyú munkájára gondolunk). Ezek mind-mind gátolhatták abban, hogy recenziojának további részeit papírra vesse. De a recenzio félbeszakításához (félbeszakadásához) egyszerűen az a tény is hozzájárulhatott, hogy Horvátnak a Semiotica-t és a Formularia-t tárgyaló részek elemzéséhez még nem állhatott kellő mennyiségű bizonyító, Schwartner hibáit, téves megállapításait korrigáló, cáfoló anyag a rendelkezésére, bár ennek összegyűjtésén, mint az egy 1819-es kezességű kéziratából is kitetszik, egész évben fáradozott.²⁰⁴

Horvát kritikáját a Tudományos Gyűjtemény olvasóközönségének egy része elismeréssel üdvözölte. A pannonhalmi Szent Benedek rend tagjai pl. egyértelműen „nagy örömmel fogadták, és ditsérve ditsérték”, de mások is „égig magasztalták” bírálatát, mely a Tudományos Gyűjtemény 1819. évfolyamának „egyetlen egy Gyöngye”.²⁰⁵ Horvát baráti köre, elsősorban Fejér György is pozitívan értékelte a recenzioját. Egyik levelében pl. úgy vélekedett arról, hogy a „Tudomány és igazság mindenesetre nyert általa”.²⁰⁶ Egy későbbi levelében pedig „valóságos tudományi nyereségnek” tartotta Horvát munkáját, hozzátéve, hogy ez csupán az ő véleménye, mert mindenki osztja ezt a nézetet.²⁰⁷ Néhány hónappal ezután, az előbbieket megerősítő, arról tudósította Horvátot, hogy sokan a recenzioában tett vagdalkozásai miatt „Révai agyarkodó tanítványá”-nak tartják. Majd mintegy mérséklestre intve őt, a következőre figyelmezteti: „ne azt nyomozzuk csupán, hogy” szólitották és írták a Tudományokban kevésbé jártos Őseink nyelvünket, hanem hogyan kellessék azt a Philosophiának közönséges, és szükséges törvényei szerint, szóllanunk és írunk tudományi előtt menetelünkhöz képest”.

Ehhez még hozzáteszi, hogy a magyar nemzetet a „Philosophalódásra”, az elmélyült tanulmányozásra kell mindenekelőtt „minden úttal-móddal gerjesztenünk”. Egyúttal tolmácsolja győri társaságának többek között azon kívánságát, hogy a magyar diplomatikát, melyben a magyar tudomány hiányt szenved, Horvát „jeles próbákkal megbizonyítván” pótolná: „Ezt Te töled méltán várhatni – folytatja levelét – ki a' Nemzeti Múzeum érdemes őrzője vagy, és már számos hazai oklevelekhez jutottál”.²⁰⁸

Fejér és a győriek kívánsága azonban – mint arra fentebb már rámutattunk – különböző okok miatt nem teljesült. Horvát nem nyúlt többé a témához, pedig még 1822-ben is igényt tartottak a recenzió folytatására, illetve befejezésére,²⁰⁹ bár ekkor már megjelent Schwartner művének magyar fordítása Perger János, Horvát ifjúkori barátjának tollából, aki felhasználta és beépítette könyve magyar nyelvű változatába a recenzió főbb megállapításait, kritikai észrevételeit.²¹⁰

Ezek a Horvát recenziójáról fentebb idézett, meglehetősen elfogult, szubjektív vélemények aligha alkalmasak arra, hogy a kortársak állásfoglalását megítélhessük, bár Fejér egyik levelének bíráló észrevételei némiképpen érzékeltetik azt, hogy Horvát kritikája nem talált egyértelműen pozitív visszhangra. Igaz, Fejér és győri társaságának kifogásai nem a recenzió belső tartalmára, az abban felvetett kérdésekre, problémákra irányultak, hanem inkább Horvát mások által is gyakran vitatott írásmódját, stílusát, egyáltalán a recenzió támadó hangvételét helytelenítették, amely minden Schwartner-ellenes írást kisebb-nagyobb intenzitással jellemezte. De miképpen értékelhető Horvát bírálata az egykori tudományosság eredményeinek tükrében?

Amint arra már utaltunk, a bírálat érdemi elemzésére, illetve ismertetésére sem Horvát kortársai, sem pedig történetírásunk nem vállalkozott. Kevesen kísérelték meg azt is, hogy Horvát „Magyar Diplomatiká”-jának a magyar oklevéltan történeti fejlődésében elfoglalt helyét kijelöljék, s ha erre sor került is, nem jutottak Horvát életművének tárgyalásában azon túl, hogy a recenziót a „magyar okmánytan” kezdeteként értékeljék, tartsák számon.²¹¹ De itt ismét felmerül a kérdés, tulajdonképpen miben és mennyiben nevezhető Horvát kritikája magyar diplomatikának, ahogy ő maga is gyakran nevezte recenzióját.

A bírálat ismertetése és elemzése során már többször megállapítottuk, hogy kétségtelenül elmélyültebben tanulmányozta és részleteiben alaposabban ismerte a magyarországi okleveles irodalmat, forrásokat, mint mestere. Nyelvészeti és történeti tárgyú dolgozataihoz igyekezett minden lehetséges forrást felkutatni, amelyeket nemcsak a már meglevő oklevélkiadásokból merített, hanem különböző nemesi családok gyakran általa gyűjtött hiteles okleveleiből is. Szorgalma, országos hírneve és tudományos tekintélye biztosította számára azt a lehetőséget, hogy olyan anyag birtokába jusson, amelynek segítségével behatóbban tanulmányozhatta Schwartner művét, s amelyet felhasználva nemcsak kimutathatta volt tanítójának számos tévedését, de korrigálhatta is azokat, sőt Schwartner általa hibásnak vélt tételei helyett „igazabbakat” tudott felállítani.

Pray és Cornides nyomdokain haladva egyrészt olyan diplomatikát kívánt bírálatával az e tudomány iránt érdeklődők számára nyújtani, amely az

oklevéltan általános rendszabásai mellett a magyar diplomatika alapvetéseit tartalmazta volna, különös tekintettel annak gyakorlati hasznosítására. A teoretikus szemléletű oklevéltannal szemben praktikus célokat szolgáló diplomatika híveként lépett fel. Ebben az a felismerés vezette, hogy Magyarországon az okleveleknek történetében értékükön túl rendkívül nagy szerepük van más tudományok, így pl. a genealógia alapjainak megteremtésében is, nem beszélve a magyar nyelv és irodalom múltjára vonatkozó kutatásokról. De a gyakorlati diplomatika prioritását hangsúlyozta annak érdekében is, hogy az egyetemről kikerülők (főleg joghallgatók) az állami és megyei élet különböző fórumain megfelelő oklevéltani ismeretekkel a birtokukban képesek legyenek a régi oklevelek jellegének, fajtáinak megállapítására, olvasására, értelmezésére, hogy különbséget tudjanak tenni az egyes oklevélkiadások között stb., hiszen ezekre a különösen nagy számban előforduló birtokperes eljárások során nagy szükségük volt.

Egy kizárólag a magyar okleveles forrásbázisra épülő „Magyar Diplomatika” megteremtésének gondolata nemcsak Schwartner munkájának hiányosságai és a magyar viszonyokra csak részben alkalmazható volta, valamint a magyar történelmi múlt sajátosságai és korának mindennapi valósága miatt merült fel Horvátban, hanem, mint arra maga is utal bírálatainak befejező soraiban, az is ösztökelte, „hogy a 'Tekéntet a' valóságos Tudomány mértékével mérjük, 's megmutassuk nyilván a' Külföld előtt, hogy mi nem vak hívők, vak követők, hanem szorgalmas gondolkodók vagyunk”.²¹² Tehát olyan diplomatika kidolgozását tartotta rendkívül fontosnak, amely nem idegen munkák alapján, hanem elsősorban a magyarországi irodalom és kútfők felhasználásával készülne el.

Összegezve megállapítható, hogy Horvát diplomatikai jellegű munkássága és különösen „Magyar Diplomatiká”-ja hozzájárult a magyarországi oklevéltannak mint tudománynak a továbbfejlődéséhez, amennyiben számos új adattal egészítette ki az addigi magyar diplomatikai irodalmat és új szempontokat vetett fel egy magyar nyelvű oklevéltan megalkotásához. Magyarul megjelentetett bírálataival a latinul vagy németül nem tudó szélesebb olvasóközönséggel megismertette – hacsak részben is – az oklevéltan alapjait, továbbá a praktikus diplomatika szorgalmazásával nem elsősorban egy szűk tudós réteg számára szeretett volna hasznos kézikönyvekkel szolgálni, hanem főleg azoknak, akik mindennapi munkájuk során szembetalálkoztak olyan problémákkal, amelyeknek megoldása megfelelő ismeretek hiányában nehézségekbe ütközött; nem utolsósorban pedig felhívta a figyelmet arra, hogy a diplomatikát is tudományos alapokra kell helyezni Magyarországon. Csak sajnálhatjuk, hogy Horvát évekkel később eltért az általa megfogalmazott szempontoktól, s nem haladt következetesen végig azon az úton, amelyet éppen maga jelölt ki Schwartner diplomatikájának bírálataival.

Jegyzetek

1. Sinkovics István: Pray György diplomatikája. Levéltári Közlemények, 1974. (44–45.) 526.; Uő.: La diplomatique en Hongrie. In: Annales Universitatis Scient. Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica. Tomus XV. Budapest, 1974. 237.; Lékai Lajos: A magyar történetírás. 1790–1830. Budapest, 1942. 140–141. (Ciszterci doktori értekezések 83.)
2. Sinkovics I.: Pray... 526–527.; A vitáról ld. bővebben: Gárdonyi Albert: A történelmi segédtudományok története. Budapest, 1936. 3. (A Magyar Történettudomány Kézikönyve II. 1.)
3. Sinkovics I.: Pray... 527.
4. Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története. 1635–1935. Budapest, 1935. 293–294.; Gárdonyi A.: i. m. 4–5.; Sinkovics I.: Pray... 530–531.
5. Gárdonyi A.: i. m. 5.; Szentpétery I.: i. m. 294.; Muszka Erzsébet: A történelem és a történeti segédtudományok oktatása egyetemünkön. 1770–1848. Budapest, 1974. ELTE. 24–25. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből. Szerk.: Sinkovics István)
6. Gárdonyi A.: i. m. 5.; Szentpétery I.: i. m. 295. és Muszka E.: i. m. 41.
7. Introductio in artem diplomaticam, praecipue Hungaricam. Pestini, 1790., 1802.
8. Gregor Gruber: Lehrsystem einer allgemeinen Diplomatie vorzüglich für Österreich und Deutschland. Bd. I–III. Wien, 1783–84. Ld. erről bővebben: Fejérpataky László: A történelem segédtudományai. Budapest, 1885. 60. skk. (A Magyar Történelmi Társulat irományai); Gárdonyi A.: i. m. 5–6.; Szentpétery I.: i. m. 295. továbbá: Alphons Lhotsky: Österreichische Historiographie. München, (1962) Oldenbourg V., 150. (Österreich Archiv).
9. Gárdonyi A.: i. m. 6.; Szentpétery I.: i. m. 295.; Lékai J.: i. m. 143. és Lukács Pál: Schwartner Márton élete és tudományos jelentősége. Veszprém, 1914. 36–37.
10. Muszka E.: i. m. 136–138.
11. Gárdonyi A.: i. m. 6.; Szentpétery I.: i. m. 295. és Lékai J.: i. m. 143.
12. Muszka E.: i. m. 104–105.
13. Gárdonyi A.: i. m. 6–7.; Szentpétery I.: Chronologia. A közép- és újkori időszámítás vázlata. Budapest, 1923. 17. (A Magyar Történettudomány Kézikönyve II. 5.)
14. Ld. erre Muszka E.: i. m. és Soós István: Diplomatika és politika. (Horvát István kiadatlan Werbőczy-könyvének története). Levéltári Közlemények, 1988. (59) 1. sz. 81–110.
15. Saját bevallása szerint 1803–1805 között az Egyetemi Könyvtár „mindegyik Magyar Országot illető Könyve kezemen által ment...” Ld. Horvát István: Az Eperjesi, Ab-rugybányai és Varasdi Könyvnyomtató Műhelyekről a' XVI. Században. Tudományos Gyűjtemény (a továbbiakban: Tud. Gyűjt.) 1819. V.k. 77.
16. Büszkén jelenti ki első diplomatikai tárgyú munkájában, hogy „... Szent István királyunknak 1001. esztendőben költ levelétől kezdve megolvastam majd minden eddig tudtomra kiadott régi leveleket egészen a' XVIII. századig.” In: Néhány okok, melyek a' nem régenten kiadott M.CCC.XXX.IX. esztendőbeli Magyar Levélnek valóságos eredetiségét kétségessé teszik. Pesten, 1804. 10. Ld. erről még: Mindennapi. Horvát István pest-budai naplója. 1805–1809. Budapest, 1977. (A továbbiakban: Mindennapi) 84. (1805. febr. 1.) és Uo. 177. (1805. szept. 8.)
17. „Ő neki köszönhetem sokban – írta néhány évvel később naplójában – a' Tudományoknak újabb állapotokról gyűjtöttem kis birtokaimat... nem volt oly könyve, melyet tőlem el tagadtatott volna ... Ő naponként lángoltatta keblemben a' jó

- szándékot, 's a' derekabb elme szüleményekkel meg csmérkedtetett." Mindennapi, 395. (1809. febr. 8.) Vö. erről még: Néhány okok... 32., valamint Bleyer Jakab: Hazánk és a német philológia a 19. század elején. Budapest, 1910. 10. és Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. 1780–1830. Budapest, 1935. 143.
18. Mindennapi, 303–304. (1806. jan. 31.); Horvát I.: Az Eperjesi... 80. Ld. erről még: Dümmerth Dezső: Horvát István ifjúsága. (Egyetemi élet Pesten a napóleoni időkben). In: Egyetemi Könyvtár Évkönyve I. Budapest, 1962. 188.
19. Mindennapi, 102. (1805. febr. 28.) Vö. erről Ferenczy naplófeljegyzéseit: Ferenczy János „A törvénynek harmadik esztendőbeli hallgatója”: napi jegyzések (1805. febr. 27.) – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZK Kt) Quart.Hung. 463. 21. ff.
20. Mindennapi, 107–108. (1805. márc. 5.) Ld. még Ferenczy: Napi jegyzések (1805. febr. 28.) 22. ff.
21. Mindennapi, 262. (1805. dec. 30.), 331. (1806. máj. 3.)
22. Krompecher Bertalan: Jankovich Miklós irodalmi törekvései. Budapest, 1931. 10. Vö. Mindennapi, 296. (1806. jan. 24.); Uo. 301. (1806. jan. 28.), 341. (1806. júl. 1.)
23. Pl. hozzájutott a Petneházy-család oklevéltárában néhány eredeti oklevélhez (Mindennapi, 124–125., 1805. márc. 29.), majd bebocsátást nyert a győri káptalan és Győr vármegye levéltárába. Ld. erről Horvát Andrásnak írott levelét (1805. szept. 11.) – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Levelestár (a továbbiakban: OSZK Kt. Lt.) Horvát István levelei Horvát Andrásnak I.
24. Ld. erre Mindennapi, 342. (1806. júl. 3.) és Ferenczyhez intézett leveleit (1807. febr. 19. és márc. 15.) In: Horvát István és Ferenczy János levelezése. A leveleket sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Soós István. Budapest, 1990. (Magyaroszági Tudósok Levelezése II.) (a továbbiakban: HFL) 83. és 85.
25. Ld. Horvát levelét Horvát Andrásnak (1806. ápr. 4.) – OSZK Kt. Lt. és Ferenczyhez írott levelét (1808. máj. 7.) In: HFL, 168.
26. Ferenczy például egyik levelében „diplomatikus”-nak nevezi őt (1807. jan. 9.) In: HFL, 68. Vö. ezzel Ferenczy egy másik megnyilatkozását (1807. máj. 23.) HFL 117.
27. Levele Perger Jánoshoz (1808. febr. 8.) – OSZK Kt. Lt. Vö. ezzel Horvát András-hoz 1804. dec. 17-én írott levelét, amelyben többek között így ír: „Nekem a költőiség nem természeti hajlandóságom. (...) Sokkal jobban kedvelem a' Numismaticat, Grammatikát (...), és, a' mit legelőször köllött volna említenem, a' Diplomatikát.” – OSZK Kt. Lt.
28. Mindennapi, 74. (1805. jan. 15.)
29. Uo. 136–138. (1805. ápr. 23.), 139–143. (1805. ápr. 26.), 150–152. (1805. jún. 1.) 163. (1805. jún. 20.) 232. és 252. (1805. dec. 3. és 17.), 281–283. (1806. jan. 1.)
30. Uo. 74–75. (1805. jan. 15.) és uo. 129. (1805. ápr. 9.)
31. Uo. 123–124. (1805. márc. 28.)
32. Ld. levelét Horváthoz (1806. dec. eleje) – OSZK Kt. Lt. Vö. erre Ferenczy Horvát-hoz írott levelét (1806. nov. 17.), melyben Virágról írva megemlíti, hogy történeti kutatásaiban az oklevelek fontosságát hangsúlyozta. In: HFL 32.
33. Mindennapi, 405–406. (1809. febr. 23.) Vö. erről még Uo. 147. (1805. máj. 1.), 186., 343–344. és 347. (1806. júl. 3., 13. és 24.)
34. Ferenczy így írt erről Horvátnak: „... Virágunkat mind addig diplomatikáztad, méglen Históriát nem íráttál véle!” (1810. nov. 24.) In: HFL 230.

35. Ld. levelét Máyer Józsefhez (1805. nov. 22.) – OSZK Kt. Lt.
36. Mindennapi, 286. (1806. jan. 8.) Kezdeményezéseit tehát eleinte nem koronázta siker, de később mégis szerzett tanítványokat. Ld. erről Uo. 373–374. (1809. jan. 1.)
37. Néhány okok... 38. – A műről ld. részletesen Vass Bertalan: Horvát István életrajza. Budapest, 1895. 49–50.; Horvát Árpád: Bevezetés a magyar oklevéltanba. Hallgatóinak kézirat helyett adja. Budapest, 1880. 97–98. és Tompa József: A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv. Budapest, 1972. 99–100. és 283.
38. Ld. Horvát Andrásához írott levelét (1804. dec. 17.) – OSZK Kt. Lt. Vö. ezzel Ferenczynek a mű elé disztichonban írt köszöntő sorait, melyben Horvátot azért magasztalja, mivel elsőként szólalt meg a diplomatikai harcban „nemzeti nyelvünkön”. Ld. a mű 19.
39. Néhány okok... 22.
40. Uo. 21.
41. Uo. 22–23.
42. Uo. 31–33. Horvát három évtizeddel később is nyilatkozott az oklevélről, mintegy megerősítve cáfolatát. Ld. A' Magyar Nyelv régi Maradányairól. Tud. Gyűjt. 1835. III.k. 105. Vö. erről Tompa J.: i. m. 100.
43. Zeitschrift von und für Ungern. 1804 nov. Heft V, 324–325. Ld. erről még: Horvát Istvánnak jegyzései, melyeket egybeírt 1803. eszt. – OSZK Kt. Quart. Hung. 478. Vol. II. 27. ff. és Mindennapi, 80. és 87. (1805. jan. 22. és febr. 8.)
44. Ld. erre a 29. sz. jegyzetet.
45. Ld. OSZK Kt. Quart. Hung. 925. A kézirat, amelynek szövegét Horvát többször is átfogalmazta, több címet is visel. Mi itt a Horvát Andrásához intézett levelében is említett: „Balaton Magyar Eredetű Öszve költött szó” címre hivatkozunk.
46. Ld. Horvát Andrásához írott levelét (1804. dec. 17.) OSZK Kt. Lt.
47. Ld. levelét szintén Horvát Andrásához (1805. márc. 27.) – OSZK Kt. Lt.
48. Uo. és Balaton Magyar Eredetű... 13. és 20. ff.
49. Uo. 11–12. ff.
50. Ld. levelét Horvát Andrásához és Balaton Magyar Eredetű ... 10. ff.
51. Lukcsics P.: i. m. 94–95.
52. Ld. Ferenczy levelét Horváthoz (1810. nov. 4.) HFL, 228.
53. Néhány okok... 22. és 30. Vö. Mindennapi, 386. (1809. jan. 16.)
54. Mindennapi, 110. (1805. márc. 8.)
55. Uo. 149. (1825. máj. 2.) és 182–183. (1805. szept. 25–26. stb.)
56. Uo. 405. (1809. febr. 12.)
57. Uo. 262–263. (1805. dec. 31.) Vö. erről Uo. 103. (1805. márc. 2.)
58. A Hazai 's Külföldi Tudósítások például a következő dicsérő szavakkal ajánlotta olvasói figyelmébe Horvát munkáját: „A' Magyar Nyelvnek díszére, 's a' Hazai Historiánk világosodására, és bővülésére elkészült egy tárgyra nézve ritka, históriás kútforrásaira nézve gazdag Értekezés...” – 1810. II. félést. júl. 11. 23.
59. Pest szabad királyi városnak régi Ofen német nevééről. Értekezik Horvát István (...) 1810. 63. A mű ismertetését ld. Vass B.: i. m. 167–170. – Horvátot később is foglalkoztatta Pest város története, amit bizonyít egy 1823-as kelezésű kézírata, amelyben főleg a középkori Budára és Pestre vonatkozó oklevelekben található

- adatokat gyűjtötte össze. Sok feljegyzés olvasható Pray György: *Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis (...)* c. munkájából, továbbá oklevélrészletek és egyéb forrásokból kijegyzett történelmi tárgyú adatok. Horvát azonban az anyag részbeni összegyűjtésén túl nem jutott. (Ld. *Adversaria pro Concinnanda Historia Civitatum BUDENSIS et PESTIENSIS. Collecta a Stephano Horvát. Bibl. Széch.Regnic. Custode. Ad Normam Annalium. Volumen I. Pestini M.D.CCC.XXIII. – OSZK Kt. Quart.Lat. 1321. 59 ff.*)
60. Ld. erről Vass B.: i. m. 167–170.
61. 1810. szept. 26. – In: Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi Váczy János. (A továbbiakban: *KazLev*) VIII.k. 99.
62. Ld. levelét: 1810. júl. 27. – „mily... képzelhetetlen örömmel olvastam meg a rövid, de tudós és fáradtságos munkát.” – *KazLev*. VIII.k. 30. Vö. ezzel Ferenczy János Horváthoz írott levelét.: 1810. júl. 17. Ebben Ferenczy a könyvről szólva elsősorban szerzőjének a tárgyat körüljáró higgadtságát, szelíd lépéseit dicséri, melyeket az igazságnak a nyomozásában tett. „Horvát István nem Vig László ebben”. Kiemeli továbbá, hogy Horvát e művével igen „szép nyomokat” hagyott a „Magyar Diplomatikában”. – HFL, 224. Vö. ezzel Pázmándi Horvát Endre levelét Horvát Istvánhoz: 1810. nov. 2. – OSZK Kt. Lt. Horvát Endre levelei Horvát Istvánhoz. I. 1804–1813.
63. Kazinczy Berzsenyi Dánielnek. 1810. júl. 12. – *KazLev* VIII.k. 9.
64. „De ismét Horvátnak lánglelke s nagy tudománya jut eszembe, akkor, Horváté a koszorú.” Kazinczy Kis Jánosnak. 1811. jún. 19. *KazLev* VIII.k. 580. Néhány hónappal később pedig így dicséri Horvátot: „... Horvát nagy nyelvtudós, nagy tanulása, nagy szorgalmu Tudós, egyike az Isten legszeretettelőbb teremtesinek, társalkodásban igen kellemes, 's a'ki csak írásaiból ismeri, nem ismeri.” Kazinczy Pápay Sámuelnek. 1811. márc. 11. – *KazLev* VIII.k. 380. Vö. ezzel még: Kazinczy levelét Döbrentei Gáborhoz. 1810. jan. 22. – *KazLev* VII.k. 224.
65. 1811. máj. 26. – *KazLev* VIII.k. 561.
66. Vö. ezzel Horvátnak egy fentebb idézett, hasonló tartalmú kijelentését: ld. a 27. sz. jegyzetet.
67. Így a vele szoros levelezésben álló Ferenczy János ifjú tudós barátját egyik levelében „nagy Diplomatikus vagy is Oklevélsz”-nek, másutt pedig egyenesen „Schwartner Collégájá”-nak nevezte. (1810. jún. 9. – HFL, 217., 1811. ápr. 3. – Uo. 237.)
68. Horvát országgyűlési szerepét a magyar történetírás és irodalomtörténet már tisztázta, így erre most itt nem térünk ki. Horvát a Diétán oklevéltani érvekkel próbálta igazolni a nemesi ellenzék számára a „Magyar Nyelvnek diplomatikai régi keletét”. Vö. erről Vass B.: i. m. 191–196.; *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848. Szerkesztette és a történeti bevezető tanulmányt írta Szekfű Gyula. Budapest, 1926. Magyar Történelmi Társulat, 182–183. (Magyarország újabbskori Történetének forrásai); Dümmerth Dezső: Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar–Habsburg viszony tükrében. Filológiai Közöny 1966. 3–4. sz. 391–412., Uő. Kazinczy köre és az 1811/12. évi országgyűlés. Irodalomtörténeti Közlemények, 1967. 2. sz. 167–174.*
69. Ld. levelét Szemere Pálhoz. 1811. dec. 17–22. – OSZK Kt. Lt. 22–24. Vö. ezzel Vitkovics Mihály levelét Kazinczyhoz: „... leírta [ti. Horvát] Bétsi utazását; a hol látta Anonymusunkat, a régi Szent Írást...” 1812. márc. 14. – *KazLev* IX.k. 335–336., ld. erről még Vass B.: i. m. 199–206.
70. Magyar és Académiai Értesítő, 1855. 481.
71. Ferenczy levele Horvátnak 1812 (hónap, nap megjelölése nélkül; a levél valószínűleg 1812 elején íródott.) – HFL, 247. – Engel 1809-ban Bécsben kiadott magyar

történeti forrásgyűjteményéről van szó, mely az 1519. előtti időszakra vonatkozóan okleveles és elbeszélő jellegű kútfőket tartalmazott.

72. Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetések a' nemzeti nyelv ügyében. Tekintetes, Tudós Schwartner Márton úr vádjai, és költeményei ellen írta Horvát István... Pesten, 1815. 64. A mű részletes elemzését ld.: Vass B: i. m. 229–239., Lupescics P.: i. m. 55. skk. és Dümmerth Dezső: Schwartner Márton és a nyelvi gondolat. Irodalomtörténet, 1957. 2. sz. 215–223. – Mi itt csupán a mű fő gondolataira utalunk és arra, milyen helyet foglal el az Horvátnak Schwartnert bíráló munkásságában.
73. Ezekre a kritikai észrevételekre – amint ezekre fentebb is utaltunk – Horvát Mindennapi-jában és levelezésében számos helyen találunk reagálásokat. (Vö. az 57. sz. jegyzetet.) Ugyanígy az 1809-ben összeírt, a magyar nyelv történetére vonatkozó jegyzeteiben. Ld.: A' Magyar Nyelv Története Jegyzésekben. Öszveirogatta Horvát István. A' Magyar Nyelv külső viszontagságairól Jegyzések. III–IV. rész. – OSZK Kt. Quart.Hung. 467. Különösen érdekesek Horvátnak azok a jegyzetei, amelyekben Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás korának magyar nyelvűségéről, a magyar nyelv használatát bizonyítandó krónikarészleteket, történelmi forrásokat, okleveleket idéz. – Vö. pl. III. rész. Uo. 127–128., 137., 183. és IV. rész 47–49.
74. Ld. erről Mindennapi, 349. (1806. aug. 3.) „Mi vagyunk itten az Uralkodók, nem a' rabságba ejtetett idegen népségek; nekünk köll öröznünk fön létünket, nem azon kortsosodottaknak, kik aszszonyi puhaságú létökre hazájokat, Nemzeti létöket, és szabadságokat el veszítették.” Vö. ezzel 237. (1805. dec. 6.), továbbá Uo. 258–259. (1805. dec. 24.), 353–354. (1806. aug. 10.), valamint 402–403. (1809. febr. 20.).
75. Vö. erre az 56. sz. jegyzetet.
76. Mindennapi, 66. (1805. jan. 6.), továbbá Uo. 74 és 76. (1805. jan. 14. és jan. 18.). Ld. az utóbbiról Lukcsics P.: i. m. 94–95.
77. Ld. Ferenczy levelét Horváthoz, 1808. febr. 23. – HFL 158.
78. Horvát válaszát ld. Uo. 160. (1808. március 3.).
79. Hogy Horvát gyanúja nem volt alaptalan, bizonyítja többek között az, hogy Schedius az 1811–1812. évi országgyűlés idején jelentéseket küldött Bécsbe. Vö. Wertheimer Ede: Az 1811–12-iki Magyar Országgyűlés. Bp. 1899. 181. Ld. még: Mindennapi, 398–399. (1809. febr. 13.) és Uo. 405. (1809. febr. 22.). Vö. erről Lukcsics P.: i. m. 68–69.
80. Horvát I.: Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás... 1.
81. Uo. 4.
82. Uo. 6.
83. Uo. 7.
84. Dümmerth D.: Schwartner Márton... 220.
85. Horvát István levele Helmecezi Mihályhoz. 1813. júl. 19. – MTA Könyvtára Kt. M. Irod. lev. 4-r. 120. Vö. ezzel Horvát levelét Perger Jánoshoz. (Ld. a 27. sz. jegyzetet)
86. Dümmerth D.: Schwartner Márton... 220.
87. 1815. márc. 15. – KazLev XII.k. 438.
88. 1815. márc. 15. – KazLev XII.k. 442. Ld. még erről Uo. 442–444. (Rumy Károly Györgyhöz írott levelét), valamint Kölcseynek Kazinczyhoz intézett levelét: Uo. 526–517.
89. Levele Kazinczynak. 1815. ápr. 3. – KazLev XII.k. 479. Kazinczy néhány hónappal

- később már szintén kételkedik Horvát bizonyító eljárásában. Vö.: Kazinczy levelét Rummy Károly Györgynek (1815. okt. 22.): „... die Sachen sich wenig um die Frage, ob Corvins Bibliothek ungarische Bücher gehabt oder nicht gehabt habe”. – KazLev XIII.k. 237. – Ld. még Kazinczy levelét Pongrácz Jánosnak: „Horvát Istvánnak megköszöntem bizodalma s czáfolását. Bár oly valót is mondana, a mely magyarhoz illően szól. De én azt hiszem, hogy Mátyásnak nem volt gondja nyelvünkre, s nincs megmutatva a mit megmutatni akart”. – KazLev XIII.k. 256. Vö. erről még Szalay László: Magyarország története. Harmadik kötet. Második kiadás (A Hunyadiaktól a mohácsi vészig. 1437–1526). Pest, 1863. 373–374.
90. Allgemeine Literatur-Zeitung, 1816. Febr. No. 49. 386–391., és No. 50. 394–398. Vö. Vass B.: i. m. 238. Vass ellenségesnek minősíti a hallei lap kritikáját, s helyénvalónak tartja a Schwartner elleni fellépést.
91. „Schw[artner] fő mérgében. Azt monda, hogy gyűlöletessé tétetett a' natio előtt.” – (Szemere Pál levele Kazinczynek. 1815. febr. 28.) KazLev XII.k. 578. Ld. továbbá Kazinczy Döbrentei Gábornak írott levelét (1815. márc. 15.) – KazLev XII.k. 439. – Vö. ezzel Schwartner levelét Gamauf Theofilhoz. In: Lukács P.: i. m. 97. és 137., valamint Dümmerth D.: Schwartner Márton... 217.
92. Kollányi Ferenc: A Széchényi Országos Könyvtár az 1816–1818. években. Magyar Könyvszemle, 1904. XII.k. 2. füzet, 261. – Kollányi szerint a könyvtár órét a nádor elhalmozta munkával. Horvátnak mintegy 500 oklevelet kellett lemásolni, s 40 db XII–XIII. századi kódexet ismertetnie. Ld. még Horvát könyvtárőri tevékenységéről Vass B.: i. m. 226.; Kollányi F.: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802–1902. Budapest, 1905. 349–355. és 395–396. és Berlász Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867. Budapest, 1981. 191. skk.
93. Vass B.: i. m. 229.
94. Pl. Tud. Gyűjt. 1817. I.k. 71–77. és az alább tárgyalandó, IV. Károly német-római császár 1356. évi aranybullájával foglalkozó tanulmánya. – Horvát nemcsak maga fáradozott főleg Schwartner megállapításainak cáfolatain, hanem másokat is erre buzdított. Többek között így írt Horvát Andrásnak: „... Árpád – Árpád bírón írásra, hogy ne mondhatyja Schwartner: A' Magyaroknak eddig csak egy Epósok sem készülhetett. A' Nemzeti betsület érzése vezérelje tolladat, és minden lépésidet.” (1817. máj. 24.) – OSZK Kt. Lt.
95. Kazinczy már 1815-ben jelzi egyik levelében, hogy Horvát újabb támadásra készül Schwartner ellen: „Man schreibt mir: In Horváts etnaischer Brust stürmet es wieder. Bald werden Donner wider Schwartner blitzen.” Kazinczy Rummy Károly Györgynek (1815. okt. 16.) – KazLev XIII.k. 354.
96. KazLev XII.k. 556.
97. 1816. nov. 4. – KazLev XIV.k. 423.
98. B.V.L. (Boldogrétai Víg László): Néhány hibás vélemény felfedeztetése IV. Károly Római Császár 1356-diki Arany Bullájáról. Tud. Gyűjt. 1817. III.k. 44–61. – Vö.: Vass B. ismertetését a cikkről, i. m. 281–285.
99. Néhány Hibás vélemény... 44.
100. M. Schwartner: Statistik des Königreichs Ungarn. Ein. Versuch. Buda, I.Theil. 125. Horvát magyarul idézi Schwartner véleményét. Az Aranybulla említett fejezete, amely a régebbi – XVI–XVIII. századi kiadásokban a XXX. szám alatt szerepel, a legújabb, kritikai forrásközleményekben a XXXI. számot viseli. Ennek oka az oklevéltnem nem egységes szövegkiadási módszerében rejlik. Ugyanis a metzi törvényeket az egyes fejezeteken belül összevonták, vagy az ugyanahhoz a caputhoz tartozó szövegrészeket a következő fejezetbe vitték át. Csak a hű szövegkritikai kiadás tisztázta a század elején megnyugtatóan, mely szövegrészek tartoznak az egyes fejezetekhez. Ennek megfelelően ma a bulla XXXI cikkelyéről beszélünk. Horvát és Schwartner korában ez még XXX volt. Ld. erről az általunk használt

kiadást: Quellensammlung zur Geschichte der Deutschen Reichsverfassung im Mittelalter und Neuzeit. Bearbeitet von Karl Zeumer. Zweite vermehrte Auflage. Tübingen, 1913. 214. (In: Quellensammlungen zum Staat-, Verwaltungs- und Völkerrecht. Von Heinrich Triepel. Zweiter Band); valamint „Die Goldene Bulle Kaiser Karls IV. Von Karl Zeumer. Erster Teil: Entstehung und Bedeutung der Goldenen Bulle. Zweiter Teil: Text der Goldenen Bulle. Urkunden zu ihrer Geschichte und Erläuterung. Weimar, 1908. 39–48.

101. Néhány Hibás Vélemény ... 45.
102. Uo. 44.
103. Uo.
104. Uo.
105. Uo. 44–45.
106. Uo. 44.
107. Uo. 47.
108. Uo.
109. Uo. 54. Horvát feltételezését a kutatások is bizonyítják. Az Aranybulla eredeti szövegéről mintegy 60 latin nyelvű kézirat mellett 40 korabeli német nyelvű fordítás is készült. Vö.: Die Goldene Bulle. Das Reichsgesetz Kaiser Karls IV. von Jahre 1356. Deutsche Übersetzung von Wolfgang D. Fritz. Geschichtliche Würdigung von Eckhard Müller-Martens. Weimar, 1978. 36.
110. Néhány Hibás Vélemény ... 55.
111. Uo. 55–56.
112. Uo. 56.
113. Így többek között felhívja a figyelmet arra, hogy érdemes lenne megvizsgálni a bulla aranypecsétjén lévő feliratokat. Uo. 58.
114. Uo. 59.
115. Uo. 59–60.
116. Uo. 60–61.
117. Jellemző Horvát forrás- és történeti irodalom-kritikájára, hogy az egyik munkát másodkézből idézi, s el is fogadja a közlést („Nem láthatván magát a' munkát, ezt Thülemar munkájának de Bullis több kiadásaiból, mellyekkel bírok, tudom”. – 59. c. jegyzete).
118. Döbrentei Gábornak Horvát István. MTA Könyvtár Kézirattár, M. Irod. lev. 4-r. 55. (123. sz. levél). 1815. márc. 10.
119. A magyar sajtó története I. 1705–1848. Szerk. Kókay György. Budapest, 1979. 294.
120. Ezek közé az „antikritikái” közé tartozik az ezúttal saját neve alatt megjelentetett „a' Nemzeti Betsület védelmét tárgyazó” értekezése: Mikor kezdtették írásba foglalni a' Magyarok Törvényeiket? Tud. Gyűjt. 1817. VII. köt. 78–97.; itt: 95. Vö. erről: Vass B.: i. m. 289–291.
121. Vö. mindenekelőtt Rummy Károly György elleni polémiját. Horvát és Rummy között a Nemzeti Gazda 1817. IX., XI. és XII. számaiban bontakozott ki az a „szó fejtegetési” vita, amely azután a Tudományos Gyűjteményben folytatódott. Tud. Gyűjt. 1817. VIII.k. 130–142., ill. Uo. 142–159. Horvát Rummy észrevételeit – főleg a Formint, Fürmint, Firmium neveket és elnevezéseket illetően – „költemény”-nek tartotta, amelyre Rummy, mintegy Schwartnert is védelmezve, a bécsi „Archiv für

- Geographic, Historie, Staats- und Kriegskunst” c. folyóiratban (1817. No. 79–83.) válaszolt. Ezt a cikkét a Tudományos Gyűjteménynek is elküldte. Ld. Tud. Gyűjt. 1817. VIII.k. 130–142. Erre reagált Horvát Uo. 142–159.
122. Werbőczy István emlékezete. – OSZK Kt. Fol.Hung. 754. itt a 99. f. A kéziratosságról részletes elemzését ld: Soós I.: i. m. Itt e tanulmányunknak csak azon részleteire hivatkozunk, ahol Horvát érdemben Schwartznert bírálja. (Vö. 104–109.)
123. Werbőczy emlékezete 42. f.
124. Uo. 43. f.
125. Uo. 44. f.
126. Uo. – Horvát idézi Schwartzner művének idevágó gondolatait. Vö.: i. m. 253–254. Vö. az 57. sz. jegyzettel.
127. Werbőczy emlékezete 45. f. – Vö.: Schwartzner M.: i. m. 253.
128. Werbőczy István emlékezete, melyet a' Hármaskör Törvény Könyv törvényes bevétele nének harmadik századára készített Horvát István, a' Széchenyi Országos Könyvtár őrzője a' Magyar Nemzeti Múzeum mellett. II. kötet. Levél Gyűjtemény Werbőczy István emlékeztetéhez. Pesten, 1819. Trattner 360.
129. Uo. Elő Szó 5.
130. Uo. 6.
131. Uo. – A jórészt kommentár nélkül közölt oklevelek túlnyomó többsége a jászói és a leslezi prépostság levéltárából származik, addig nem került kiadásra; ugyancsak első alkalommal közli Horvát a Kovachich Mártontól és fiától kapott diplomákat, továbbá az ühlyei-nemzetség és a beregszászi aljegyző, Pápay Zsigmond által számára elküldött hiteles másolatú okleveleket. Először kerültek közlésre oklevelek a gyulafehérvári és garamszentbenedeki káptalanból, az esztergomi főkáptalanból is. Több diplomához jutott a Jankovich kéziratok között őrzöttékből, Széchenyi Ferenc Diplomatariumából, Kaprinainak a pesti főiskolán őrzött kéziratgyűjteményéből. Horvát felkutatta a Pray és Cornides levelezésében található okleveleket, amelyek közül néhányat publikál. De átvett okleveleket más, a témához kapcsolódó, nyomtatásban már napvilágot látott oklevélgyűjteményekből is.
132. Werbőczy István emlékezete... II. kötet 6.
133. Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823-tól 1848-ig. Genf, 1864. I.k. 51–52.; Vö. Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalomtörténete a legrégebbi időkől a jelenkorig. Második javított kiadás. Második kötet. Pest, 1868. 62.
134. Horvát maga is lelkesen szólt a műről. (Ld. az 54. sz. jegyzetet.) A külföldi tudományos sajtó is elismerően emlékezett meg róla. Schwartzner „... schrieb schon 1790 die vortreffliche Introductio in rem diplomaticam praecipue Hungaricam, sehr vermehrt 1802”. In: Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst. 13. 15 und 17 August 1810. No. 97–99. 421.
135. Lukcsics P.: i. m. 40.
136. Uo. 37.
137. Schwartzner M.: i. m. 48.
138. Ld. Rumi Károly György levelét Engel János Keresztélyhez (1813. aug. 7.): „Schwartzners Diplomatik ist schon ganz vergriffen. Er zögert aber mit einer neuen Ausgabe, weil er die Kosten der Kupferstiche scheut.” In: Magyar Akadémiai Értesítő 1855. 482. Ld. még czt: Lukcsics P.: i. m. 35. Vö. ezzel Schwartzner levelét Gamauf Gottliebhez (Pest, 1819. márc. 13.). Ezek szerint nem mondott le végleg-

- gesen arról, hogy művét egyszer majd „vebessert und vermehrt, wie sich's versteht” megjelenteti. In: Lukcsics P.: i. m. Melléklet: 150.
139. Lukcsics P.: i. m. 41.
140. Horvát Ádám Kazinczynak. 1816. máj. 1. – KazLev XIV.k. 161. Vö.: Schwartzner M.: i. m. 49. „...donec filius patriae existat aliquis, qui ad modum MABILLONII, BESELLII et HEUMANN, rem diplomaticam Hungaricæ illustret confirmetque.”
141. Tud. Gyűjt. 1819. VIII.k. (II. Literatura. A Hazai Literatura. Könyvvizsgálat. A recenzió első része a 70–108., a továbbiak a Tud. Gyűjt. 1819. IX. köt. 65–89., X. köt. 77–99., XI. köt. 83–106. és XII. köt. 89–100. jelentek meg.) – Vö.: Vass B.: i. m. 315–322., Horvát Árpád: Bevezetés a magyar oklevéltanba. Hallgatóinak kézirat helyett adja... Bp. 1880. 104., Gárdonyi A.: i. m. 6–7.
142. Tud. Gyűjt. 1819. VIII.k. 70–71.
143. Uo. 71.
144. Uo. 72. . – Pray oklevéltanáról és kéziratok művéről ld. Sinkovics I.: Pray... 525–548. különösen 538–543.
145. Tud. Gyűjt. 1819. VIII.k. 72.
146. Uo. 73.
147. Uo. 74.
148. Uo. 74–76.
149. Uo. 77–80. Hogy melyek ezek a segédtudományok, arra vonatkozólag Horvát nem ad felvilágosítást.
150. Uo. 81.
151. Uo. 82. – Horvát ebben a véleményében – legalábbis az alapelvek tekintetében – részben Pray nézeteihez kapcsolódik, aki a diplomatika tudományát főleg „azok számára tartja szükségesnek, akik jogi tanulmányokkal foglalkoznak, mert a diplomatika adja kezükbe ama kritériumokat, melyek alapján a fejedelmek és a köznek jogai megállapítást nyerhetnek”. Ld. erről: Lischerong Gáspár: Pray György élete és munkái. Bp. 1937. Pray Rendtörténetíró Munkaközösség, 91. és Sinkovics I.: Pray... 532. De véleményének megfogalmazásához felhasználja C.T. Gottlob Schönemann német diplomatikus-történetíró álláspontját is, akinek művei megtalálhatók voltak könyvtárában. Ezeket nemcsak alaposan tanulmányozta, de azoknak néhány „rendszabását”, mint a következőkben látni fogjuk, magáénak is vallotta. Vö.: Versuch eines Vollstaendigen Systems der allgemeinen besonders achteren Diplomatik als Handbuch für Archivare und den Geschäftsgebrauch von D. Carl Traugott Gottlob Schoenemann. Professor zu Göttingen. Mit sechzehn Kupfer-tafeln I–II. Bande, Leipzig, 1818. – Itt I.k. 18.
152. Tud. Gyűjt. 1819. VIII.k. 82.
153. Uo. 83.
154. Uo.
155. Horvát itt Praynak az oklevéltan gyakorlati alkalmazására vonatkozó megállapításait (ld. Sinkovics I.: Pray... 532. és 538.) és főleg Schönemann említett munkájának alapvető célkitűzéseit tartotta szem előtt. Schönemann tudós elődeivel és kortársaival, mindenekelőtt Gattererrel ellentétben az elméleti oklevéltan helyett elsősorban gyakorlati diplomatikát akart nyújtani olvasóinak, de, mint az idézett művének előszavából (Vorrede, X.), továbbá a „praktische Diplomatik” fogalmának meghatározásából illetve kifejtéséből is kitűnik, (vö.: i. m. I.k. 51–52.): „...die Diplomatik verdient im vollen Maaße den Namen einer praktischen Wissenschaft, die ihren Platz neben ihren Schwestern im Gebiet der Jurisprudenz behauptet. (...)

Die praktische Diplomatie hat es 1/entweder mit einer solchen Anwendung der Urkunden zu thun, die ihren Zwecken entspricht. Dies geschieht, wenn die Rechte und Gerechtigkeiten, welche sie betreffen, den Umständen und Verhältnissen, unter welchen sie begründet wurden, gemäß behauptet werden. Diese Anforderung ist allgemein und erstreckt sich auch im Durchschnitt über alle Urkunden. Wir nennen sie daher die allgemeine Praxis mit Urkunden oder die allgemeine praktische Diplomatie. (...) Die Urkundenkritik ist ein bloss untergeordnetes Geschäft des Praktischen Diplomaten, und man kann diesem Theil seiner Praxis wohl mit Recht die besondere praktische Diplomatie nennen.”) – Vö. erről: Richard Rosenmund: Die Fortschritte der Diplomatie seit Mabillon vornehmlich in Deutschland-Österreich. München und Leipzig, 1897. 39–41. (Historische Bibliothek)

156. Tud. Gyűjt. 1819. VIII.k. 83–84.

157. Uo. 85–86.

158. Uo. 86–87. – Itt bírálata – többek között – Anton Gustermann, illetve a magyar alkotmányról írott műve ellen irányul.

159. Uo. 89.

160. Uo. Vass B. (i. m. 322.) téved, amikor Wenzel Gusztáv egyik munkájára hivatkozva Horvát recenzióját elemezve mintegy értékelésül a következőket írja: „Horvát egészen a diplomatika atyjának, Mabillonnak álláspontjából indul ki s Sickellel tart, midőn diploma alatt csak jogi ünnepélyes iratot ért, s az oklevél tan körébe az érvényességet is felveszi.” Tény az, hogy Horvát a német történészek helyett – az egyedüli Schönermann kivételével – szívesebben hivatkozott, Mabillonra, különösen egyetemi előadásaiban, de Th. Sickellel aligha érthetett egyet, hiszen az 1824-ben született híres német történész diplomatikáját csak az 1850-es évek végén és az 1860-as években tette közzé. Vass Horvát fiának, Horvát Árpádnak az oklevél-meghatározását próbálta az apának tulajdonítani, a fiú valóban többször is hivatkozik Sickelre, és az oklevél, valamint az oklevél tan tárgyának meghatározásában elfogadja annak álláspontját. Vö.: Horvát Á.: i. m. 6–8., 31., 33., 45–46. és különösen 67–77., ahol részletesen ismerteti Sickel tevékenységét a diplomatika területén („diplomatica specialis” kidolgozása a „diplomatica universalis”-szal szemben) és bécsi oklevél tan szemináriumát.

161. Tud. Gyűjt. 1819. VIII.k. 90–91.: Vö. ezzel: Horvát Á.: i. m. 5–6.

162. Tud. Gyűjt. 1819. VIII.k. 93.: Vö. Horvát Á.: i. m. 9–31.

163. Tud. Gyűjt. 9 4–95.: Vö. Horvát Á.: i. m. 24–28.

164. Tud. Gyűjt. 1819. VIII.k. 96–97.

165. Uo. 98. Ez utóbbi ellenérvével nemcsak Schwartner diplomatikáját támadja Horvát, hanem De scultetiis... Budae, 1815. c. művének egyik megállapítását is.

166. Uo. 99–101.

167. Uo. 101.

168. Uo. 102–103.

169. Uo. 107–108.

170. Tud. Gyűjt. 1819. IX.k. 65–67.

171. Uo. 68–69.

172. Uo. 71–72.

173. Uo. 72–73.

174. Vö. ennek részletezéséről 73–76.

175. Uo. 77–78.
176. Uo. 78–79. Horvát megjegyzi, hogy észrevételei a kiadott oklevelek formájára vonatkoznak, de szükséges lenne a még levéltárakban meglévő, de fel nem tárt oklevelek formáit is megvizsgálni. Ld.: Uo. 80–81.
177. Uo. 84.
178. Uo. 86–88. – Vö.: Horvát Á.: i. m. 45–46. Hogy Horvát mennyire fontosnak tartotta az oklevelek helyes olvasását és értelmezését, az kitűnik egyik, Jankovich Miklóshoz írott leveléből is, amelyben arra kéri a címzettet, hogy a részére elküldött középkori okleveleket „a' Leíró [ti. a másoló] „meg ne pontozza” (...) „Se más valamit ne jobbítson rajtok. (...) Én tsak magam számára (: ut deferint instax originalis pro regulis Conficiendis:) írom le ilyen nagy accuratióval a' Diplomákat. (...) Tavalý így 130 Diplomát írtam le. Nem diligentiá? Tessék tsak egyet például egybe hasonlítani. (OSZK Kt. Levelestára. Horvát István Jankovich Miklóshoz. Fond 16/362. dátum nélkül, [talán az 1810-es évek vége, 1820-as évek első fele.]
179. Horvát itt Schönemannhoz kapcsolódik (vö. i. m. I.k. 28.), sőt szinte szó szerinti fordítást adja a diplomatika schönemannni meghatározásának. (A diplomatika) „die Wissenschaft oder Kunst, Urkunden zu lesen, zu Verstehen, zu beurtheilen und ueber ihre eigenthuemliche Beschaffenheit sichere Regeln zu geben”. – Ld. még Schönemannnak a Horvát által szintén használt, egyetemi előadásokra szánt tankönyvét: Lehrbuch der allgemcinen besonders aelteren Diplomatik in einem vollstaendigen systematischen Zusammenhange zum Gebrauch Akademischen Vorlesungen. Von D. Carl Traugott Gottlob Schoenemann. Erste Abtheilung. Hamburg 1801. (par. 7–4.1.)
180. Tud. Gyűjt. 1819. X.k. 73.
181. Uo. 74.
182. Uo. 75–76. és 82. – Abban a kérdésben, hogy a székelyek milyen betűkkel írtak, Horvát nem foglal állást, inkább csak az egyszerű ténymegállapításra hagyatkozik. Vö.: Uo. 77. „Míg a' Históriaban hitelt fog érdemelni a hitelre méltó Bizonyáságtétel, addig okosan tagadni nem lehet, hogy a' Székelyek Erdélyben századokig különös és nem deák betűkkel éltek.” Ld. még: Uo. 80.
183. Uo. 84. Ld. még a régi magyar nyelv védelmében kifejtett gondolatait, különösen a Halotti Beszédről. Uo. 85–87.
184. Uo. 88–89.
185. Ld. Schönemann: i. m. I.k. 31.
186. Uo. 89–92.
187. Uo. 92–95.
188. Uo. 96–99. – Horvát – talán még 1819-ben – az ac betű előfordulásáról, változásáról az oklevelekben részletes jegyzeteket készített az európai – már publikált oklevelekre vonatkozóan (egészen a VI–VII. századtól fogva), mindenekelőtt három kiadványt felhasználva – Casley, David: A Catalogue of the Manuscripts of the King's Library, London 1734., Johannes Fridericus Schannat: Vindiciae Archivi Fuldensis Diplomatum. Francofurti ad Moesum 1728. és Joannes Jacobi Schencher: Alphabeti ex Diplomatribus et Codicibus Thuricensibus Specimen. Tiguri 1730. Ezen kívül többször hivatkozik Joh. Chr. Gatterer: Elementa Artis Diplomaticae Universalis (...) Vol. I. Göttingae, 1765. c. munkájára s egyéb, a tárgyhoz kapcsolódó művekre is. (Adversaria de usu literae ac in Diplomatribus. Cod.Sec.XIX. OSZK Kt. Quart.Lat. 1295. 205 ff.)
189. Vö.: Schönemann: Versuch... (Vorrede) X.I.: „Ich habe die Sprachkunde zu einem eigenen Theile gemacht, in der Festen Ueberzeugung, daß sie keinen geringen Platz in dem Cyklus diplomatischer Wissenschaften verdiene, als die Schriftkunde,

die man bisher fast ausschließlich bisher gezogen hat. (...) Ich hoffe, daß dieses Gebiet der Deutschen Sprachkunde (...) unsern Gelehrten und thactigen Forschern mehr empfohlen werden ...

190. Tud. Gyűjt. 1819. XI.k. 85.
191. Uo. 85–86.
192. Uo. 86–88.
193. Uo. 93–94. Erre tíz pontba szedve számos példát idéz.
194. Uo. 94–96. – További sajátosságokra is felhívja Schwartner figyelmét (pl. a „j” birtokos rag használatára, a hibás olvasatokból eredő durvaságokra, az ún. „lágýtó és pattantó írás módra” stb.) – Uo. 96–105.
195. Tud. Gyűjt. 1819. XII. kötet, 90.
196. Uo. 91. – Horvát később több oklevél réztáblába való metszetésével elősegítette a helyes oklevélolvasást, kiigazítva egyúttal a Schwartner által elkövetett hibákat.
197. Uo. 92.
198. Uo. 93–95. – Vö. ezzel jegyzeteit: „Az Arabiai számoknak leg régiebb nyomaik Országunkban” címmel. (In: Horvát Istvánnak Jegyzései melylyeket egybeírt 1803.-dik Eszt. Cod.Sec. XIX. Vol.I. 65–66. ff. (126–128.) – OSZK Kt. Quart.Hung. 478.
199. Tud. Gyűjt. 1819. XII.k. 95–96.
200. Uo. 96–98.
201. Uo. 99.
202. Uo. 98.
203. Sinkovics I.: Pray... 538.
204. Diplomatica Notata. Collegit Steph. Horvát, Bibl. Széch. Regn. Custos. Pestini M.D.CCC. XIX., 183 fol. (Vö. különösen a 39–41., 52–61., 82, 94–106. és a 124–156. ff-t.) – OSZK Kt. Quart. Lat. 2368.
205. Ld. Horvát András levelét Horvát Istvánhoz (1820. jan. 3.) – OSZK Kt. Lt. Vö. erről még Kazinczy levelét, amelyben arról tudósítja Horvátot, „hogy a' megholt Vályi-Nagy, midőn már olvashatta betegsége miatt, fijával olvastatá a' mit a' Tud. Gyűjt. kötetekben Schwartnernek Diplomaticája felől mondál, 's örömeiben felejté kinyait”. (1820. szept. 16.) -KazLev XVII.k. 241.
206. 1819. aug. 5–18. – OSZK Kt. Lt.
207. 1819. nov. 5-én. – OSZK Kt. Lt.
208. 1820. jan. 29-én. – OSZK Kt. Lt. – A levél egy részletére utal Zsidi János: Fejér György. Budapest, 1936. 39. [Palaestra Calesanctiana. A Piaristák Doktori Értekezései az 1932. évtől. 17. sz.] és Vass B.: i. m. 258.
209. Perger János könyvéről értekezik Thaisz András. – Tud. Gyűjt. 1822. VII.k. 85–99. („... illetlen volna a'Szerzót [ti. Schwartnert] más mértékkel mérni, mint amilyennel maga akart méretni, – annyival is inkább, hogy Schwartner Diplomatikájának bővebb recenziójához már Horvát mint a' többek közt legcompetensebb Bíró fogott, mellynek befejezését most is várjuk...” 86. – Thaisz ezután bírálólag lép fel Horvátal szemben, megjegyezve, hogy Schwartner művének magyar nyelvű megjelentetése alkalmat nyújtott neki arra, hogy „a' maga jeles Diplomatikai észrevételeit) ... Ő legalább folytatólag fogja közölni; de mivel ez ekkoráig nem történt ' nekünk arra még reménységet se nyújt, ne hogy ezen a' Hazára nézve mindenkor figyelmet érdemlő könyvet, hallgatással láttassunk el mellőzni”, kénytelen ő pár szót szólni a Perger-féle kiadásról. (Uo. 86.)

210. Bé vezetés a diplomatikába vagy is az oklevél esméret tudományába, melyet TT. Schwartner Márton úr után, némelly változtatásokkal 's hasznos bővítésekkel magyar nyelven ki adott Perger János Bihar vármegyei fi 's a' Tekéntetes Királyi Táblánál hites ügyvéd. Első rész. Pest 1821. Trattner, 162, Második rész, 182, Harmadik rész, 280 (Lásd a mű bevezetését)
211. Horvát Á.: i. m. 98., a bírálatról úgy véli, hogy „a magyar diplomatika művelőjének nem szabad figyelmen kívül hagynia”.
212. Tud. Gyűjt. 1819. XII., 98–99. Vö. ezzel Tud. Gyűjt. 1817. I.k. 71–77. Horvát itt határozottan tiltakozik a külfölddel példálózó magatartás ellen, és arra buzdítja honfitársait, hogy nagyobb figyelmet szenteljenek a magyar régiségek felkutatásának és magyar művek megteremtésének. „Ők [ti. a külföldieket követő tudósok] csak a' Schlössereken, Heereneken, Meiserseken és egyéb különben igen nevezetes, de a' magyar tárgyakra nézve nem classicus, hanem tsak segéd, írókban keresik a' magyar országi mondanivalókat, és a' készszel szeretnek ditsekedni...” Uo. 77.

István Soós

Versuch zur Bildung einer ungarischsprachigen Urkundenlehre

István Horvát und Martin Schwartner

Die Urkundenlehre als historische Hilfswissenschaft hat sich in Ungarn in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts entwickelt. Dies ist damit zu erklären, daß infolge des ausländischen Beispiels derzeit die Sammlung historischer Dokumente zwecks Aufarbeitung der Geschichte der ungarischen katholischen Kirche, ebenso wie jener Ungarns im Mittelalter bzw. der frühen Neuzeit einsetzte. Die Bedeutung der Urkunden und anderer Quellen war gewachsen, in erster Linie hinsichtlich Gerichtswesen und Rechtspraxis. In der Entwicklung der Urkundenlehre in Ungarn kam den die Echtheit ältester ungarischer Urkunden bestätigenden oder auch leugnenden diplomatischen Gefechten große Bedeutung zu. Im Jahre 1777 trug Ratio Educationis ebenfalls zur weitläufigere Bekanntmachung der Urkundenlehre mit der Gestaltung des selbständigen Wissenschaftszweiges bei, denn man reihte ihn unter den Hilfswissenschaften der Universität in Pest (Buda) ein. Erster Professor der Urkundenlehre an der Pester Universität war der jesuitische Geschichtsschreiber György Pray (1723–1801), dem Dániel Cornides (1732–1787) folgte, der seine praktischen Kenntnisse auf dem Gebiet der Urkundenlehre in Göttingen erweiterte. Sein Nachfolger war Martin Schwartner (1759–1823), der seine Kenntnisse ebenfalls an der Universität Göttingen vertiefte, und zwar bei einem der größten deutschen Wissenschaftler jener Epoche, J. Chr. Gatterer.

Sein als Lehrbuch an der Universität gedachtes, in mehreren Ausgaben erscheinendes Werk zur Urkundenlehre (Introductio in artem diplomaticam, praecipue Hungaricam. Pest, 1790., und 1802. – Einführung in die Urkundenlehre, besonders in die ungarische) verfaßte Schwartner, in erster Linie das theoretische System Gatterers verfolgend. Abweichend von seinen ungarischen Vorgängern – und vor allem von Pray – hat er hauptsächlich nicht die Prinzipien des ungarischen Gerichtswesens und der Rechtspraxis beachtet, sondern er wünschte den Studenten und Interessenten der

Urkundenlehre in kleinem Kreis die theoretischen Grundlagen nahezubringen. Die Mängel seines Werkes, seine unzureichende Kunde hinsichtlich ungarischen Urkundenmaterials vom Mittelalter, die fehlerhafte Veröffentlichung von Urkunden Ungarns in seinem Buch wurden seitens seiner Zeitgenossen oftmals kritisiert. Zu diesen Kritikern zählte sein einstiger Schüler und späterer Nachfolger an der Spitze des Lehrstuhls für Urkundenlehre, der romantische Sprachwissenschaftler und Geschichtsschreiber István Horvát (1784–1846).

Mit seiner Tätigkeit auf dem Gebiet der Urkundenlehre, den Kritiken zur Urkundenlehre, seinen historischen und philologischen Polemien hat er die Aufmerksamkeit des ungarischen wissenschaftlichen Lebens betont auf die Bedeutung der Urkundenlehre in der Praxis gelenkt sowie damit die Grundlage für die Kultivierung historischer Hilfswissenschaften in ungarischer Sprache gelegt. Die Urkundenlehre diente im Lebenswerk von Horvát in der Anfangsphase in erster Linie seinen philologischen Forschungen den Namensdeutungen, der Etymologisierung. Später, in den 1810er Jahren dann wandte er sich in der Zeit der erstärkenden ungarischen nationalen Romantik auf der soliden Grundlage der Urkundenlehre unterstützend den Debatten mit den einheimischen und ausländischen Wissenschaftlern betreffs der die ungarische Nation, ihre ehrbare Vergangenheit und Sprache beschämenden, das Ungartum und seine Kultur dem Ausländischen gleichzusetzten wünschender Kräften entgegen. Im Mittelpunkt dieser Debatten stand also das Lebenswerk von Martin Schwartzner, und vor allem sein Handbuch der ungarischen Urkundenlehre. Der Verfasser dieses Artikels gibt diese Studien polemischen Stiles ausführlich bekannt, welche praktisch die in der Zeitschrift „Tudományos Gyűjtemény“ 1819 in mehreren Folgen veröffentlichte Kritik der Urkundenlehre Schwartzners durch Horvát vorbereiteten. Der Verfasser analysiert detailliert Horváts Rezension, die als Beginn der ungarsprachigen Urkundenlehre angesehen werden kann. Mit seiner Kritik wünschte Horvát – in die Fußtapfen seiner Vorgänger tretend – der Ausarbeitung einer solchen Urkundenlehre zu dienen, die neben den allgemeinen Maßregeln der Diplomatie Grundrisse der Urkundenlehre Ungarns enthalte hätte, und zwar mit besonderer Rücksicht auf deren praktische Anwendung. Gegenüber der theoretisch ausgerichteten Urkundenlehre trat er als Anhänger der praktische Ziele verfolgenden Diplomatie auf. Mit seiner Kritik hat er letztendlich die Aufmerksamkeit auf die Hebung der Urkundenlehre auf die wissenschaftliche Ebene gelenkt. Und zu dieser Tatsache hatte er in den letzten zwei Jahrzehnten seines Wirkens in bedeutendem Maße selbst beigetragen.

István Soós

An Experiment to establish Diplomatics in Hungarian

István Horvát and Martin Schwartzner

The diplomatics as a historical auxiliary discipline had been established in Hungary during the second half of the 18th century. The reason for this has been that collecting the historical documents in order to process the history both of the Hungarian Catholic Church and the one of Hungary in the Middle Ages and the Early Modern Period, just started under the influence of foreign examples. The significance both of the charters and other historical sources grew, especially when they were used in the jurisdiction and the legal practice. In the development of the diplomatics in Hungary, the struggles over the authenticity of oldest Hungarian charters gained prime importance. The decree, Ratio Educationis, passed in 1777, also contributed to the dissemination of diplomatics and facilitated its becoming an autonomous scholarly discipline as it entered in the university curriculum. The first instructor of diplomatics at the (Buda) Pest University was a Jesuit historian, György Pray (1723–1801); he was followed by Daniel Cornides (1732–1787), being traded for his knowledge on the field of the historical auxiliary disciplines, among them first of all of diplomatics, in Göttingen. His successor was Martin Schwartzner (1759–1823), who also studied in the Göttingen University and widened his expertise in diplomatics by attending the lectures of one of the most famous German scholars of the age, J. Chr. Gatterer.

Schwartzner in his work (*Introductio in artem diplomaticam, praecipue Hungaricam*. Pest, 1790., Budae, 1802. – An introduction in the diplomatics, especially in the Hungarian.) written as a university handbook, primarily followed Gatterer's conceptual system. In contrast to his Hungarian predecessors in diplomatics, like Pray in particular, kept in view not the Hungarian jurisdiction and legal practice, but endeavoured to acquaint both his students and the closer public, being interested in diplomatics, with the theoretical foundations of this discipline. The shortcomings of his work, his incomplete knowledge Hungary's charter material of the Middle Ages, or the mistakes he committed in publishing Hungary's chapters in Latin, were all criticized by his contemporaries several times. Among his critics there was his once disciple, then his successor as head of the department of diplomatics, the romantic linguist and historian, István Horváth (1784–1846).

Horvát in his researches of and critiques on diplomatics, his historical linguistic discussions focused the attention of Hungarian scholarly life on the practical importance of diplomatics. With this he also established the basis for pursuit of historical auxiliary disciplines in Hungarian language. The diplomatics in the initial phase of Horvát's scholarly activity served mainly his inquiries in linguistics, name-explanations and etymologies. Later, in the 1810s, in the period of an increased national romanticism in Hungary, the diplomatics, by refusing the statements both of the Hungarian and foreign historians and scholars on the inferiority of Hungarian nation, her glorious past and language, provided an adequate ground for levelling up the Hunga-

rian culture to the level of foreign, mainly the German one. Martin Schwartzner's oeuvre, especially his handbook on diplomatics stood at the centre of these polemics and debates. The author of this recent study analyzes these polemical writings which anticipated Horvát's main critique (published in several parts in the journal „Tudományos Gyűjtemény” in 1819) on Schwartzner's sort of diplomatics. The author deals in detail with Horvát's review which can be considered as the beginning of diplomatics in Hungarian. Horváth in his criticism, following traces of his Hungarian predecessors, endeavoured to elaborate diplomatics, which apart from the universal patterns of this discipline, was devised to involve the foundations of a Hungarian diplomatics. And he paid particular attention to its practical usage in the everyday life. As opposed to a theoretical discipline, he advocated the diplomatics serving practical purposes. By his critiques he even called on attention to raise the diplomatics on scholarly level, to the accomplishment of which he himself also contributed enormously in the last two decades of his scholarly activity.